

πλάι και με κοιτούσε.

—“Αχ, γιαβρούμ, ἔλεγε, βάι-βάι ἐμένα... ”Εἶνες καὶ σὺ πακαπόντης. ’Εγὼ σ’ ἐποῖκα. Τό’χω βάρος στὴν ψυχὴ μου... Νὰ φύεις ἀπὸ τοῦτον τὸν τόπον...”

“Ὅταν τό’λεγε κι αὐτό, εἶταν ὥρα νὰ φύγουμε. ’Εγὼ πλήρωνα τὸ φαγάκι μου, αὐτὸς τὰ γράφε στὸ λογαριασμό του καὶ τὰ πλήρωνε κάθε Σάββατο. “Ὅλα τ’ ἄλλα τὰ λεφτά του τὰ δινε στὸ σπίτι —δὲν κάπνιζε, τὸ μεσημέρι δὲν ἔτρωγε, δὲν χρειαζόταγε τίποτα —μονάχα αὐτὴ τὴ βραδινὴ του ἀρχοντιὰ στὸ μαγέρικο.

Στεκόμουνα λίγο καὶ τὸν κοιτούσα, καθὼς ἔπαιρνε τὸν κατήφορο χωρὶς νὰ τρικλίζει, σὰν ἓνα βαρέλι πού τὸ κυλοῦνε. Τὸ Σάββατο πού πήγαινα ἐγὼ στὸ χωριό, καθότανε σπίτι καὶ κεῖνος. Τὴν Κυριακὴ τὸ πρωί, καθαρός-καθαρός καὶ ξεμέθυστος σηκωνότανε καὶ πήγαινε πάντα στὴν Πορταριά.

— Εἶναι ἓνας παπὰς ἀπὸ τοὺς παλαικοὺς ἐκεῖ, ξέρει τὰ βυζαντινά, πηγαίνω καὶ ψάλλομεν. “Ὀντεν ἀποθάνει κι αὐτός, δὲν θὰ πάω ἄλλο. Θὰ μεθάω καὶ τὴν Κυριακὴ.

Ἡ δουλειὰ στὸ ξυλάδικο εἶταν ἡ τέλεια ἀταξία. Δὲν εἶχε ὥρες κανονικὲς νὰ δουλέψουμε, νὰ ξέρεις τί ἔχεις νὰ κάνεις, ὑπερωρίες, παύση τὸ μεσημέρι, συνδικάτο, κρατήσεις —τίποτα ἀπ’ αὐτά. Καθὼς ἐρχόνταν τὰ φορτηγά καὶ φέρνανε τὴν ξυλεία, τὰ δυὸ τ’ ἀνηψίδια —αὐτὰ μπορούσανε νὰ κάνουνε τὴ δουλειὰ τους. ’Εγὼ

δὲ μπορούσα νὰ κάνω τίποτα, ἔπρεπε νὰ περιμένω τὸ Μάστορα. ’Ερχότανε κάποτε τὸ πρωί, τὰ χαράματα, ἐρχόταν κάποτε καὶ στὶς δέκα, κάποτε ἀργότερα ἀκόμα, τὸ μεσημέρι. Καὶ γινόταν κάποτε καὶ τ’ ἀφεντικό μας ἔφτανε λαχανιασμένο τ’ ἀπόγεμα, νὰ μᾶς πεῖ πὼς ἓνας ἐργολάβος δικός του, ἔτσι κ’ ἔτσι τὰ κανόνισανε καὶ θὰ ῥχότανε τὸ πρωὶ καὶ τοῦ χρειαζόταν τοῦτο καὶ κεῖνο καὶ τόσο νά’ναι καινούργια ξυλεία καὶ τόσο παλιά. Καὶ τότες ἔπρεπε νὰ δουλέψουμε μαζί με τὸ Μάστορα ὡς ἀργὰ τὸ βράδι —καὶ δὲ μπορούσα νά’χω παράπονο, ἀφοῦ τίς ἄλλες ὥρες καθόμουνα.

Τὰ ἴδια γινόντανε με τὴν πληρωμὴ. Τ’ ἀφεντικό μας δὲν εἶχε καθόλου βιβλία —μιὰ φορὰ κάθε ἐξάμηνο ἐρχόταν ἓνας λογιστὴς καὶ τοῦ τὰ φκιαχνε γιὰ τὴν ἐφορία —ὄλα ψεύτικα. Μιὰ φορὰ τὸ χρόνο τοῦ φκιαχνε καὶ τὴ δήλωση γιὰ τοὺς φόρους —πάλι ψεύτικη. Δυὸ-τρεῖς μῆνες ὕστερα βρισκότανε σὲ λαχάνιασμα ἀτελείωτο με πιστοποιητικὰ κι ἀποδείξεις καὶ δικηγόρους γιὰ τὴν ψεύτικη δήλωση.

—Μπρὲ μπεζεβέγκη, τοῦ λέει ὁ Μάστορας μιὰ φορὰ —ἔτσι τοῦμίλαγε. Περισσότερον τυραννίζεσαι καὶ ξοδεύεις καὶ περισσότερα παρὰ νὰ ἐπλήρωνες ὅπως πρέπει τοὺς φόρους.

—“Ε ρέ, κούνια πού σὲ κουναγε, κακομοίρη Μιχάλη μου... Γι’ αὐτὸ τὰ πρόκοψες ἔτσι. Νὰ πληρώνουμε τὰ κανονικά μας, νὰ γίνεῖ κράτος δηλαδή τὸ ρομέικο. Καὶ δὲν πᾶμε νὰ πνιγοῦμε καλύτερα;

’Εμεῖς τὸ προσωπικό, νὰ ποῦμε, ἀποδείξεις δὲν ὑπογράφουμε. ’Ερχόταν αὐτὸς —μὲ κείνη τὴ λερὴ του

ρεμπούπλικα πίσω ριγμένη, ιδρωμένος πάντα, λαχνασμένος, έβγαζε τὸ χέρι του στὴ τσέπη τοῦ παντελονιοῦ, έβγαζε ἕνα μάτσο στραπατσαρισμένα λεφτά: —Πόσα σοῦ χρωστάω: —Τόσα. Σάλιωνε τὰ δάχτυλά του, ἴσιωνε λίγο τὰ λεφτά στὴν παλάμη του, τὰ δινε. Μιά φορά —λογάριασα— ἔγινε λάθος, μοῦ ἔδωσε μιὰ βδομάδα λιγότερα. Κάηκα καὶ δὲν εἶπα τίποτα —ποῦ νὰ τὸν βρεῖς νὰ τὸ πεῖς; Καὶ ξανάγινε κάποτε λάθος— πῆρα περισσότερα. Σκέφτηκα, ξανασκέφτηκα —καὶ δὲν εἶπα τίποτα πάλι. Μαθαίνεις ἔτσι —καὶ γράψε το, ἂν θέλεις κι αὐτὸ στὶς σφραγίδες— τὸ πῶς δηλαδή μαθαίνουμε ἕνας μὲ τὸν ἄλλο τὸ κλέψιμο.

Θὰ σοῦ πῶ, λοιπόν, πῶς ἐκεῖ, σ' αὐτὸ τὸ ξυλάδικο, τὴν ἀγάπησα τὴν τάξη, τὴ νόρμα ποῦ δὲν τὴν ἤξερα ἀκόμα. Εἶναι βέβαια ποῦ δὲν ἔχω πολὺ μυαλὸ καὶ γι' αὐτὸ τὰ θέλω κανονισμένα τὰ πράματα, νὰ τὰ χουν οἱ ἄλλοι κανονισμένα. Δὲ μοῦ πῆγαινε αὐτὸ τὸ ξυλάδικο μὲ τὴν ἀταξία, τὴν ἀναρχία, τὸ κλεψιμέικο, τὸ ρομέικο. Τώρα πού'ρθα δῶ καὶ τὰ δα λίγο πῶς εἶναι τὰ πράματα, ἀκούω καὶ κάτι, τὰ συλλογίζομαι καὶ μονάχος μου —λέω καμιά φορά μὲ τὸ μικρὸ τὸ μυαλό μου πῶς οἱ Ρομιοὶ μας τὸ θέλουν ὅλοι τους τὸ ἄρτζι-μπούρτζι, πού'χουμε κεῖ. Ὅλοι τους νομίζουν τὸν ἑαυτὸ τους ἔξυπνότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους —ὁ καθένας τους πιστεύει πῶς θά'ναι αὐτὸς ποῦ θὰ βγεῖ κερδισμένος. Καὶ στὸ τέλος, λέω, βγαίνουμε ὅλοι ζημιωμένοι.

Ἀπ' τοὺς ζημιωμένους εἶμουνα καὶ γώ: Στενοχωριόμουνα πολὺ σ' αὐτὸ τὸ ξυλάδικο. Νὰ τὸ διορθώσω —δὲν εἶταν δικό μου. Τ' ἀφεντικό μας δὲν ἤθελε,

ὁ Μάστορας τὰ βαριόταν ὅλα, σχολίαζε μόνο. "Ἄλλη ζωὴ —ποῦ νὰ τὴ βρῶ; "Ἦθελα νὰ φύγω, νὰ ξεφύγω μονάχα, ὅπου καὶ νά'ναι. "Ἐτσι, λέω, γίνεται τὸ σκόρπισμά μας, αὐτὸς ὁ ξεριζωμὸς ὁ δικὸς μας. Δὲν θέλουμε κάπου νὰ πᾶμε. Θέλουμε νὰ φύγουμε μόνο.

Τὸ'πα μονάχα τοῦ Μάστορα, σηκώθηκα, πῆγα μιὰ βδομάδα στὴ Θεσσαλονίκη. Εἶτανε κάτι παιδιὰ, κάναμε μαζί στὸ στρατό: —Δουλειὰ ζητάω, τοὺς λέω. Καὶ βρέθηκε. Σ' ἕνα ξυλάδικο. Σουλουπωμένο, σωστὸ μαραγκοῦδικο, ἐργοστάσιο ἀκέριο, μεροκάματο, ὠράριο, συνδικάτο, κοινωνικὲς ἀσφαλίσεις. Τοὺς ἔδειξα τί τεχνίτης εἶμαι στὴν κορδέλα —τοὺς ἄρεσα. Ἐνενήντα τὸ μεροκάματο, μοῦ λένε, ἀπὸ τὴν ἄλλη βδομάδα πιάνεις δουλειά.

Ἐνενήντα... Ἦξερα πιά γιὰ τὴ φτώχεια. Τὴ γνώρισες μιὰ φορά, δύσκολα τῆς σηκώνεις κεφάλι. Τό'σκυφα καὶ γώ —πῆγα πάλι στὸ ξυλάδικο μου. Βάλε το κι αὐτὸ μέσα στὶς σφραγίδες, ἂν θέλεις. Γιὰ τὸ ποιό; Γιὰ κείνη τὴ δύναμη ποῦ λέγαμε γιὰ τὸ Μάστορα καὶ τὸν δουλεύει τὸν ἄνθρωπο, τὸν μαλάζει, τὸν τρώει στὸ τέλος.

"Ἐγραψα τότε στὸ Σταῦρο. "Ἐτσι ποῦ μοῦ τὰ λέγε ὁ πατέρας, ποῦ μὲ συμβούλευε ὁ Μάστορας —νὰ φύγω. Νὰ μὲ βοηθήσεις. Ἄλλον δὲν ἔχω, νὰ μὲ βοηθήσεις ἐσύ. Δὲ μπορῶ νὰ ζήσω, Σταῦρο, δὲν ἔχει ζωὴ σὲ τοῦτον τὸν τόπο. Καὶ νὰ τό'χεις ἕνα κομμάτι ψωμί, πάλι δὲν ἔχει ζωὴ. Δὲν ἤξερα νὰ τοῦ τὰ γράψω καλύτερα —καὶ δὲν εἶχα καὶ μεγάλη ἐλπίδα πῶς θὰ γίνει

κάτι. Και κάποτε παίρνω τὸ γράμμα του. Τρία λόγια και μετρημένα. Κάτσε ἐκεῖ πού κάθεσαι. Ἔνα χρόνο ἀκόμα και θά'ρθεις, θά στὰ κανονίσω ἐγώ. Σ' ἕνα χρόνο ἀπὸ σήμερα.

Ἐκατσα ἕνα χρόνο ἀκόμα.

Μὲ τὸν τρόπο πού ζοῦσα μποροῦσα νὰ μαζεύω και λίγα λεφτά, τὰ βάζω κάθε μήνα στὴν τράπεζα. Ἄμα γίνανε κάμποσα, νὰ τῆς τὸ δώσω πιά τὸ βιβλιάριο τῆς Ἄναστασίας, εἶπα μὲ τὸ νοῦ μου, νὰ τὸ χαρεῖ. Τὴν ἐρχόμενη Κυριακὴ τῆς τὸ δίνω —δικό σου, τῆς λέω. Τὰ μάτια της ἀνοίγουν, τῆς πιάνουν ὄλο τὸ πρόσωπο.

— Στάσου μιὰ στιγμή, μοῦ λέει και φεύγει.

Ἔρχεται σὲ λίγο, βάζει μπροστά μου δυὸ βιβλιάρια. Και τὰ κανόνισε, λέει, μὲ τὸ γέρο, πηγαίνει και αὐτὴ στὸ δρόμο πού φκιάχνανε τότε κοντὰ στὸ χωριὸ —νὰ μὴν τὰ περιμένουν ὄλα ἀπὸ μένα. Μοῦ'κοψε τὰ ἥπατα.

— Και τί δουλειὰ κάνεις ἐσὺ στὸ δρόμο, μωρή;

— Πότε καρτσάκι, πότε πηλοφόρι, λέει και κάθομαι μὲ τὸ κεφάλι σκυμμένο.

Τότε μοῦ'πε και γιὰ τὸ παιδί. Δούλευε και τὸ παιδί στὸ δρόμο, σὲ μιὰ τσιμεντιέρα. Βασίλη τὸν λένε. Μορατῆς, ἀπὸ τοὺς Μολάους. Και νὰ τελειώσουνε τὴ δουλειὰ στὸ δρόμο, συμφωνήσανε νὰ παντρευτοῦνε και θὰ φύγουνε στὴν πατρίδα του.

— Και φεύγεις ἡσυχος τότε και σύ, λέει στὸ τέλος.

Μίλησα κ' ἐγὼ μ' αὐτὸν τὸ Βασίλη. Τὰ ἴδια και αὐτὸς. Πῶς πολὺ τὴ θέλει τὴν Ἄναστασία, πολὺ τοῦ κάνει νὰ τὴν πάρει γυναίκα του. Τοῦ'πα και γιὰ τὰ λεφτά πού μποροῦσαμε νὰ τοῦ δώσουμε —τὰ βιβλιάρια τὰ δικά μου— κανόνισαμε και τὰ προικιά πού θὰ φκιάχναμε μὲ τὰ λεφτά τὰ δικά της και μοῦ φάνηκε σωστὸ παιδί. Συμφωνήσαμε σ' ὄλα, τὰ κανόνισαμε, ὄρισαμε και τὸ γάμο, νὰ γράψει και αὐτὸς στοὺς δικούς του —ἡ μάνα του δὲν θά'ρχότανε, εἶταν ἀπὸ χρόνια πιασμένη ἢ μέση της.

Ὅπου τὴν τελευταία στιγμή, αὐτὸς ὁ Βασίλης, τὸ σωστὸ τὸ παιδί, πού πολὺ τὴν ἤθελε γιὰ γυναίκα του τὴν Ἄναστασία τὴν ἀδερφή μου —τὸν βρίσκω ἕνα Σάββατο και μὲ περίμενε σπίτι.

— Θέλω, λέει, νὰ μοῦ δώσετε και τὸ σπίτι, νὰ τὸ γράψουμε στ' ὄνομά της, ἄμα πεθάνει ὁ γέρος νὰ τὸ πάρουμε ἐμεῖς. Ἄλλιῶς, Κώστα, γάμος δὲ γίνεται.

Δὲ μποροῦσα νὰ καταλάβω γιατί δὲν γίνεται γάμος χωρὶς αὐτὸ τὸ σαράβαλο, ἀφοῦ κιόλας τὰ'χαμε ὄλα συμφωνημένα και ποτὲ δὲν ἔγινε λόγος γι' αὐτό. Τὸν παίρνω τὸ βράδι στὸ μαγειρεῖο.

— Και δὲ μοῦ λές, ρὲ Βασίλη, τί τὸ θέλεις αὐτὸ τὸ σπίτι τὴν τελευταία στιγμή; Και νὰ μοῦ λές ἐμένα δὲν γίνεται γάμος; Τὴν Ἄναστασία θέλεις ἐσὺ ἢ τὸ σπίτι;

— Ἐγὼ τὸ σπίτι; μοῦ λέει. Τί νὰ τὸ κάνω; Σοῦ τὸ χαρίζω ἀπὸ τώρα.

— Τότε;

— Τί τότε, ρέ ξόανο; Τὸ χαρτί χρειάζομαι ἐγώ. Νὰ γράφει μέσα μετὰ τῶν τεσσάρων δωματίων καὶ τῶν ἄλλων χώρων...

— Τὸ χαρτί;

— Τὸ χαρτί, Κώστα. Νὰ τοὺς τὸ δείξω ἐκεῖ πού θὰ πάω. Ἔχει καὶ τὰ προικιά της, νὰ φαίνεται πὼς δὲν τὴν πῆρα ξεβράκωτη. Ἄλλιῶς μᾶς τὴ φάγανε τὴν Ἄναστασία. Μέσα σ' ἓνα χρόνο τὴν ἔχουν ἐξοντώσει καὶ πρώτη-πρώτη ἢ μάνα μου. Ἀπὸ τώρα μοῦ τὸ γράφει κι ἄς εἶναι πιασμένη. Τοὺς ξέρεις ἐσύ τοὺς Μολάους;

Ἐγώ, ὅπως εἶπα, δὲν πίνω. Ἐκεῖνο τὸ βράδι τὰ κοπάνισα ἄγρια, ἀξεδίφαστα, κάτι μ' ἔπνιγε στὸ λαιμό. Ἔγινε σκνίπα κι αὐτός.

— Τοὺς ξέρεις, ρέ σύ, τοὺς Μολάους;

— Καὶ μετὰ τεσσάρων δωματίων, γομάρι εἶσαι, Κώστα. Ἐδέαν δὲν ἔχεις.

— Ἐμένα θὰ μοῦ πεῖς ἐσύ, περὶ τὰ προικῶα; Ἐσύ δὲν ἔχεις ἰδέαν.

Ἔτσι πῆγαμε σπίτι τρικλίζοντας, γκαρίζοντας σ' ὄλο τὸ δρόμο. Ἡ Ἄναστασία μᾶς ἔβαλε στὰ κρεβάτια μας, ἔπλενε τὰ ξερατά μας, μᾶς φιλοῦσε, πότε μένα πότε κεῖνον — κ' ἔκλαιγε. Εὐτυχισμένη πολὺ γιὰ μᾶς τοὺς δυὸ πού τὰ κανονίσαμε; Δυστυχισμένη πολὺ γι' αὐτὰ τὰ ρομέικα; Ποτὲ δὲ μπορεῖς νὰ ξέρεις γι' αὐτήν.

Τὸ Σεπτέμβριο τὴν παντρέψαμε. Μιὰ χαρὰ νυφούλα στολιστήκε. Μὲ τίς κοτσίδες της πάντα.

— Μάζεψέ τες πίσω, μωρή, τῆς λέω, νὰ μὴ φαίνεσαι

σὰ μυξιάτικο.

— Δὲν τίς μαζεύω, μοῦ λέει, ἢ μάνα μας μοῦ τίς ἔδενε ἔτσι.

— Τέλειωνε μ' αὐτὰ καμιὰ φορά, ἔγινες γυναῖκα πιά, τῆς λέω καὶ γώ.

Ἄνοίγει τότε τὰ μάτια της, ὅσο ποτὲς ἄλλη φορά δὲν τὰ ἔδενε ἀνοιγμένα, εἶναι ἓνα δάκρυ στὴν ἄκρη, μέρα τοῦ γάμου της. Ἀπλώνει τὸ χέρι της, σίγουρο χέρι, βαρὺ, μητρικό, τὸ φέρνει στὸ μάγουλό μου.

— Μικρὸς εἶσαι ἀκόμα, Κωστάκη μου. Νὰ μεγαλώσεις μπορεῖ νὰ στὸ πῶ μιὰ φορά. Σοῦ τὸ χρωστάω ἀπὸ χρόνια...

Δὲν καταλαβαίνω τί θέλει νὰ πεῖ. Καταλαβαίνω μονάχα πὼς ἔγινε μέσα της δέκα φορές μεγαλύτερή μου.

Ὁ συγγραφέας εἶναι πάλι δίπλα μου. Ἔχει ἀπομείνει κι αὐτός, κοιτάζει τὰ μάτια της, ἐκεῖνο τὸ δάκρυ στὴν ἄκρη τους.

— Τί κοιτάζεις ἔτσι; τοῦ λέω.

— Τὸ ρομέικο, λέει. Ὅλα εἶναι μέσα, κοίταξέ τα μέσα σ' αὐτὰ τὰ μάτια της, Κώστα...

Ἔχει στὰ χέρια του τὸ τετράδιο, ἐκεῖνο πού τὸ ξανάδα πολλὲς φορές ὕστερα. Καὶ γράφει — ἀργότερα μπόρεσα καὶ τὰ διάβασα:

...Τίς βλέπω μέσα, περνοῦνε γενιὲς ἀτελεῖωτες βασιτισμένες ρομιές. Ἀκόμα... γυναῖκες σφαγμένες, ἀτιμασμένες, στὴ Χιό, στὰ Ψαρά, γυναῖκες μεσολογίτισσες, μικρασιάτισσες τῆς καταστροφῆς, ὀμαδικὲς ἐκτελέσεις τῆς κατοχῆς, ὁ ἐμφύλιος πόλεμος — ὁ πα-

τέρας της. Τὰ βλέπω μέσα —χωράφια πρασινισμένα τῆς ἡμεράδας καὶ στάχνα μαζί τῆς ἀπελπισιᾶς καμμένα ἀπ' τὸ λίβα στὸν κάμπο τῆς Θεσσαλίας —ὄλος ὁ κάμπος τῆς Θεσσαλίας εἶναι μέσα στὰ μάτια της— κορφές ἀπάνω λαμποκοποῦν χιονισμένες κατακαλόκαιρα... Καὶ βλέπω μέσα —τίς παναγίες τῶν βράχων, τοὺς πληγωμένους ἀρχάγγελους σὲ σαπισμένα τέμπλα ἀπὸ παλιές ἐκκλησιές... Καὶ τίς ἀκούω—καμπάνες ἀπὸ νυχτερινές λιτανεῖες γιὰ τὰ καράβια ποὺ κινδονεύουν στὸ πέλαγο—γυναῖκες ἀπάνω στὸ ξάγναντο— ἄλλη μιὰ θάλασσα—μαῦρα μαντήλια— κ' εἶναι μικρὴ καὶ δὲν τῆς πᾶν τὰ μαῦρα... Αὐτηνῆς τῆς πᾶνε. Περισσότερο ἀπ' τὰ νυφιάτικα.

Κλείνει τὸ τετράδιο, γυρίζει σὲ μένα:

— Γιατὶ ρομέικο Κώστα, θὰ τὸ μάθεις κάποτε, δὲν εἶναι τόπος, δὲν εἶναι κόσμος, ἐργοστάσια, ξυλάδικα, τίμιες δουλειές ποὺ θέλεις ἐσὺ —εἶναι καημὸς μονάχα. Αὐτὸ τὸ δάκρυ στὰ μάτια τῆς ἀδερφῆς σου, μέρα τοῦ γάμου της...

Παράξενα λόγια, παράξενο καὶ τὸ δικό της τὸ φέροσιμο, παράξενος ὄλος ὁ γάμος. Γιατὶ τὸν θέλησε αὐτὸν τὸν Βασίλη, ἔτσι στὰ γρήγορα; Γιὰ νὰ τελειώσω μ' αὐτήν, νὰ μπορῶ νὰ φύγω; Καὶ τί θὰ πεῖ —νὰ μεγαλώσεις καὶ θὰ σοῦ τὸ πῶ; Καλεσμένους δὲν ἔχουμε. Ἡ θειά μας τοῦ Βόλου, ἡ προστάτρια δὲν ἤρθε. Ὁ πατέρας μας εἶναι καὶ τώρα μισοκρυμμένος, πίσω ἀπ' τίς κολόνες. Ὁ Μάστορας εἶναι ὁ κουμπάρος. Δὲν τὸν πολυχώνεψε αὐτὸν τὸ Βασίλη —μουλωχτὸς εἶναι, μοῦ'πε.

Ἡ χερούκλα του —ἀντικανονικότατα— εἶναι ὅλη τὴν ὥρα πάνω στὸν ὄμο τῆς νύφης. Ὁ συγγραφέας δίπλα μου —τὸ μονόλογό του αὐτός.

Τελειώνει κάποτε ἡ λειτουργία, βγαίνουμε μαζί, τελευταῖοι. Ἐκεῖ τὴ φίλησε τότε. Στέκονται, κοιτάζονται στὰ μάτια καλὰ-καλὰ, κοιτάζονται καὶ δὲν λένε τίποτα.

—Ἐδῶ, μοῦ λέει καθὼς φεύγουμε, στὴ μυστηριακὴ Θεσσαλία τὴ βρῆκε ὁ Σωκράτης τὴ Διοτίμα του. Ἐδῶ, σ' αὐτὴν τὴν Ἀναστασία ζητάω καὶ γὼ τὴ δική μου.

Τὴν πῆρε ὁ Βασίλης της τὸ ἴδιο βράδι καὶ φύγαν γιὰ τοὺς Μολάους μὲ κεῖνο τὸ τρίκυκλο ποὺ ἀγοράσαν. Τέλειωσε κι αὐτό. Ἐμένα ἡ καρδιά μου σφραγίστηκε πάλι μὲ τὰ βιβλιάρια, τὸ πληφόρι, τὰ προικῶα τοῦ Βασίλη, μὲ τίς κοτσίδες της.

Καὶ τέλειωσε τότε κι ὁ γέρος μαζί. Μέσα σὲ δυὸ μῆνες τ'ἀκλεισε τὰ μάτια του. Ἦρθανε μιὰ μέρα στὸ ξυλάδικο καὶ μοῦ τό'πανε —πέθανε ὁ πατέρας σου. Πήγαμε μὲ τὸ Μάστορα καὶ τὸν θάψαμε. Τοῦ βάλουμε κ' ἓνα σταυρὸ —μιὰ σφραγίδα ἀκόμα— ἀργότερα μπῆκε, τότε, ὅπως εἶπα, δὲν ἤξερα τίποτα γι' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο ποὺ'ταν πατέρας μου —θὰ σοῦ πῶ καὶ γι' αὐτήν.

— Καὶ νὰ πάρομεν τὸν καημένον τὸν κάτην, εἶπε ὁ Μάστορας.

Καὶ τὴν πῆραμε στὸ ξυλάδικο καὶ τὴ γάτα, ποὺ τῆς φύγαν ὅλοι —νὰ τὴ χაίρεται κι αὐτὴν ὁ ἅγιος σκύλος

μου και να χαζεύω λίγο και γώ. Να χαζεύω λίγο και γώ... Μ' αυτά και μ' αυτά, τόσο σπουδαία, σημαντικά τον τελευταίο καιρό, πολύ λίγο χαζεύω. Βρίσκομαι έξω απ' τὰ νερά μου, δὲν εἶμαι γώ. Εἶμαι νευρικός, ἀνυπόμονος, στενοχωρημένος. Ἐνα καράβι ξεφόρτωνε προχτὲς στὸ λιμάνι, φορτίο πολὺ μεγάλο —βαρέλια. Ἐτυχε νὰ μὴν ἔχω δουλειὰ στὴν κορδέλα, ἕκατσα ὅλο τ' ἀπόγεμα και τὸ χάζευα. Εἶχα και τὸ σκύλο μαζί μου. Καὶ περάσαμε καλούτσικα —ὅλο τ' ἀπόγεμα. Ἐτσι μάλιστα.

Φεύγω. Τὸ λεωφορεῖο γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη ξεκινάει στὶς ἔντεκα. Ἀπὸ τὸ πρῶν καθόμαστε μὲ τὸ Μάστορα μέσα στὸ μαγαζί, πάνω σὲ μιὰ στοίβα ξύλα. Ὁ σκύλος εἶναι δίπλα μας —κάθεται πάλι στὰ πσινά του ποδάρια— κάνει πὼς δὲν ξέρει τίποτα —τὸ ξέρει πὼς φεύγω.

Συλλογίζομαι μιὰ στιγμή —δὲν ἔχω τίποτα ν' ἀφήσω ἐδῶ. Δὲν ἔχω τίποτα πὺ νὰ φοβᾶμαι —τί θὰ βρῶ στὴ Γερμανία— τὴ δουλειά, τὸ κρῦο, τὸν ξένο τόπο —ἐτοῦτος ἐδῶ εἶναι πιὸ ξένος γιὰ μένα. Λευτερώνομαι —ἀπ' τὴν κλεψιά και τὴν ἀτιμία, τὴν ἀταξία, τὴν ἀναρχία. Καὶ τί μοῦ τὴ σφίγγει, λοιπὸν τὴν καρδιά;

Κάποτε σηκώνομαι —ὥρα νὰ χωρῖσουμε. Ὁ Μάστορας δὲν σηκώνεται. Πάει μιὰ στιγμή νὰ τὸ ρίξει στ' ἀστεῖο —δὲν γίνεται. Εἶναι σὰ νὰ παράλυσε —κά-

νει νὰ σηκωθεῖ, δὲν σηκώνεται. Σκύβω, κάνω νὰ τὸν φιλήσω —μένει μὲ τὴν κεφάλα του μέσα στὰ χέρια. Ἐτσι ὅπως εἶναι κουβαριασμένος, ἀπλώνει τό'να τὸ χέρι, μοῦ χαϊδεύει τὰ μαλλιά. Ὁ σκύλος ἐκεῖ —μᾶς κοιτάζει. Καὶ τὸ ξέρω τώρα, τὴν τελευταία στιγμή, τί μοῦ τὴ βαραίνει τὴν καρδιά. Δὲν θὰ τοὺς ξαναδῶ. Αὐτοὺς τοὺς δυὸ πὺ μοῦ ἀπόμεινε ν' ἀγαπάω. Τοὺς σκότωσα και τοὺς δυὸ —τὸ φευγιὸ τὸ δικό μου. Καὶ σὲ ρωτᾶω —εἶταν ἀνάγκη νὰ τοὺς σκοτώσω γιὰ νὰ γλυτώσω; Ἐτσι εἶναι πάντα, ἔτσι εἶναι σ' ὅλα; Εἶναι τῆς φτώχειας; Τὸ ρομῆικο εἶναι ἔτσι;

Νά την, λοιπὸν ἡ ρομῆικη ἱστορία μου. Ἡ ρομῆικη ρίζα μου, πὺ ζητᾶς. Ὁ ρομῆικὸς ξεριζωμὸς μου, πὺ λέω.

3. Ο ΚΑΣΠΑΡ ΧΑΟΥΖΕΡ ΣΤΗΝ ΕΡΗΜΗ ΧΩΡΑ

Τῆ μικρῆ τῆ Σπανιόλα τῆ φουμαδόρισα εἶναι μέρες ποῦ δὲν τῆ βλέπω. Μήτε στὸ διάλειμμα τῶν δέκα μῆτε καὶ τὶς ἄλλες ὥρες. Θὰ τὴν ἔδιωξαν, λέω. Κάινε ντιτσιπλὶν —δὲν εἶχε καμιὰ πειθαρχία. Δὲ μποροῦσε, μοῦ ἔλεγε στὸ διάδρομο. Τί δὲ μποροῦσε; Δὲν τὴν μποροῦσε τῆ νόρμα —τὸ ντιτσιπλὶν. Δὲν τὴν μποροῦσε καὶ τὴν ἄσφαλο ἅμα σκολάσουμε. Μπορεῖ καὶ νὰ πέθανε. Ἄν πέθανε ἀλήθεια, οἱ δικοὶ τῆς θὰ τὴ θάψανε μὲ μεγάλες τσιριμόνιες καὶ πολλοὺς σπανιόλικους θρήνους. Εἶδα μιὰ φορὰ ποῦ κηδεύαν ἕναν γι' αὐτὸ τὸ λέω. Εἶχαν καὶ σημαία. Γιὰ φαντάσου, σκέφτηκα, νὰ κηδευτῶ κ' ἐγὼ μὲ τῆ γαλανόλευκο.

Καημένο κορίτσι... Μοῦ λείπει τώρα. Εἶταν ἕνα λιγνὸπραματάκι, χλωμό, μὲ κάτι μάτια μεγάλα, σὰν τῆς Ἀναστασίας κι αὐτὴ —κάτι μπράτσα καλαμμένα— τὸ πηλοφόρι ποῦ λέγαμε.

Οἱ χειρότερες ἀπ' ὅλους, χειρότερα ἀπ' ὅλους ἐμᾶς εἶναι αὐτὲς οἱ Σπανιόλες. Πᾶνε πάντα μαζί, σὰν τὰ μελίτσια, σὰν τὰ μυρμήγκια. Ὅπου βρίσκεται μία, θά'ναι σίγουρα κι ἄλλες ἢ θά'ρθοῦνε σὲ λίγο. Σὰ νὰ

φοβοῦνται νά'ναι μονάχες τους. Δέ μποροῦν νά ζήσουν χωρίς ν' ἀκοῦν ἢ μία τήν ἄλλη —τσιοῦ-τσιοῦ-τσιοῦ —ὄλο κάτι λένε. Ὁ Μπρουσάκης θέλει νά μᾶς ἐξηγήσει στοῦ καφενεῖο πῶς ἔρχονται ὅλες ἀπό χωριά, κατευθείαν ἀπό τὸ χωριό τους. Καί δέ μποροῦν νά λευτερωθοῦν ἀπ' αὐτὸ —τὸ πηγᾶδι τῆς πλατείας, τὰ κρυὰ τὰ νερά, τὰ κουτσομπολιά, τὶς κατσίκες, τ' ἀγαπητηλίκια τους. Ἐπειδῆς, μᾶς λέει ὁ φιλόσοφος, τὸ χωριό τους ἐκεῖ ἔμεινε ἀκόμα μετὰ τὴ ζωὴ τῆ δικῆ του, δέν τὸ σκορπίσαν ὀλότελα, ὅπως ἔγινε ἀπὸ χρόνια σέ μᾶς στήν Ἑλλάδα. Σκολνᾶνε, λοιπόν, καί τρέχουν νά βροῦν τοὺς δικούς τους. Καί ξεπορτίζουν κατὰ τὸ βράδι οἱ δοῦλες πού'ναι στὰ σπίτια, οἱ λαντζέρισσες κ' οἱ γκαρσόνες ἀπ' τὰ ρεστοράν, τὶς πιτσαρίες, τὰ καφενεῖα, νά βροῦν τὶς ἄλλες Σπανιόλες, νά ποῦνε τὰ τσιοῦ-τσιοῦ-τσιοῦ τους —ἂν ἔχουν ἀκόμα δουλειά, νά σταθοῦνε μιὰ στιγμή στὴ γωνιά τοῦ δρόμου, ν' ἀλλάξουν ἓνα φιλὶ μετὰ τὴ φιλενάδα τους, νά ποῦν, πῶς —αὔριο πάλι τὴν ἴδια ὥρα, ἐδῶ στὴ γωνία— καί νά φύγουνε τρέχοντας, νά μὴν ἔχουνε φασαρίες μετὰ ντιτσιπλίν, τὶς κυράδες τους —δέν παίζουν αὐτές, οἱ Φράου Μπάουμ πού τὶς ἔχουν ἴσα σπίτια τους.

Ἐνα μικρὸ ρομέικο, σαράντα χιλιάδες ψυχές, εἴμαστε δῶ σέ τούτη τὴν πόλη. Περισσότεροι δηλαδὴ κι ἀπ' ὄλο τὸ Βόλο. Καί τοὺς ἔχουμε βέβαια κάμποσους τέτοιους καί μεῖς —τὸ κουβαλήσαν ἐδῶ τὸ χωριό τους, στοῦ χωριό τους γυρίζουνε καί κοιμοῦνται τὸ βράδι, στοῦ χωριό τους ξυπνοῦνε κάθε πρωὶ καί περιμένουν ν' ἀκούσουνε τὰ κοκόρια, πού δέ λαλοῦν στὴ Στουτ-

γκάρτη —περπατοῦνε πάνω στὴν ἄσφαλτο καί δέν ἔχουνε κοτρώνια γιὰ νά σκοντάψουν, παραπατοῦνε καί παραδέρνουν μέσα στὰ σίδερα, τὰ γυαλιά, τ' ἀλουμίνια πού'ναι γύρω τους. Δέ σοῦ λέω γι' αὐτούς —δέν εἶναι δική μου δουλειά— πήγαινε βρές τους —μπορεῖ νά σοῦ ποῦν αὐτοὶ περισσότερα γιὰ τὸ ρομέικο πού ζητᾶς. Ἐγὼ —γιὰ μένα σοῦ λέω.

Καί σοῦ λέω, λοιπόν, πῶς εἶμαι τέσσερα χρόνια φευγάτος καί τὴ νοσταλγία τῆς πατρίδας πού λένε, ποτέ δέν τὴν εἶχα. Δέν τὴν ξέρω πῶς εἶναι. Φαίνεται δηλαδὴ πῶς ἐγὼ δέν ἔχω πατρίδα, δέν τὴν ἔχω στὴν πατρίδα μου τὴν πατρίδα, ὅπως τὴν ἔχουν αὐτές οἱ ἀνόητες οἱ Σπανιόλες, οἱ δικοὶ μας πού βασανίζονται μετὰ τὴ νοσταλγία τῆς, ὁ Σκουρογιάννης ὁ φίλος μου μετὰ τὸ μεγάλο Ντομπρίνοβο πού μᾶς λέει. Ἐγὼ ποτέ δέ γυρίζω στὴ Σούρπη, στοῦ σταθμὸ τῶν λεωφορείων πού στεκόταν ἡ Ἀναστασία καί μετὰ περίμενε, στὴν πλατεία τοῦ Ἄλμυροῦ πού βρισκότανε τὸ σινεμά μας τῆς Κυριακῆς, στοῦ ξυλάδικο, στοῦ μαγέρικο τοῦ Βόλου πού πηγαίναμε μετὰ τὸ Μάστορα, δέν συλλογίζομαι τὸν ἑαυτό μου μέσα σ' αὐτά, δέν θέλω νά ξαναπάω.

Εἶμαι, λοιπόν, ἓνας ἄνθρωπος πού δέν ἔχει πατρίδα.

Αὐτοὶ πού πήγαινε καί τὸ φκιάζανε τὸ ΑΟΥΤΕΛ πάνω-πάνω στοῦ σταθμὸ τῶν σιδηροδρόμων, τὸν εἶχανε βέβαια τὸ σκοπό τους. Τὴν οἰκονομία τους στίς μεταφορές καί τὰ τέτοια —πού τὰ σκέφτομαι, τὰ μετράω,

προσπαθῶ και γὼ νὰ τὰ καταλάβω. Ἀπὸ κεῖ και πέρα τοὺς ἔχω ἐγὼ τοὺς μπελάδες μ' αὐτὸ τὸ σταθμὸ, ἄλλους λογαριασμοὺς —κ' εἶναι και δυσκολότερο νὰ τοὺς κάνω.

Ἀπὸ τὸ διάδρομο πού περνάω μὲ τὸ καρότσι μου, τὸν ἔχω ἀντίκρυ μου τὸ σταθμὸ. Δεξιά μου καθὼς περνάω φορτωμένος, ἀριστερά μου ξεφόρτωτος. Γυρίζω, χωρὶς νὰ θέλω, τὰ μάτια μου, κοιτάζω τὰ τραῖνα πού μπαινοβγαίνουν. Νὰ σταθῶ, νὰ κοιτάξω καλύτερα δὲν ἔχω καιρό, νὰ σταματήσω δὲ γίνεται. Μπόρεσα ὥστόσο και τίς μέτρησα τίς γραμμές. Εἴκοσι και τρεῖς στή σειρά. Λέω μὲ τὸ νοῦ μου πὼς δὲν εἶναι δὲ και μικρὸς αὐτὸς ὁ σταθμὸς μὰ δὲ θά'ναι κιόλας ἀπὸ τοὺς μεγάλους τοῦ κόσμου. Εἶναι μεσαῖος, λοιπόν. Ἔνας ὠραῖος, μεσαῖος σταθμὸς μιᾶς μεσαιᾶς γερμανικῆς πόλης. Ὠραῖα τὸ βρῆκα κι αὐτό.

Στὴν τρίτη γραμμή, στίς ὀχτῶ και μισή, φτάνει ἓνα πράσινο. Εἶναι τὴν ὥρα πού ἀρχίζω. Ἀπὸ ποῦθε φτάνει, δὲν τὸ ξέρω. Εἶναι σὰ νὰ μὲ καλημερίζει —ἐδῶ εἴμαστε πάλι. Ἔνα ἄλλο, γαλάζιο, ξεκινάει στίς δέκα ἀπὸ τὴν ἕκτη γραμμή. Ποῦ πάει δὲν ξέρω —πᾶμε παρακάτω και κεῖνο και γὼ— σὰ νὰ μοῦ λέει δηλαδὴ πὼς ἔχει κι ἄλλα τραῖνα, νὰ μποῦνε, νὰ βγοῦνε, πὼς ἔχει κι ἄλλα καρότσια νὰ κουβαληθοῦνε μέσα στή μέρα. Στίς τέσσερις και σαράντα πέντε, λίγο πρὶν τελειώσω, μπαίνει τὸ τραῖνο πού μ' ἔχει φέρει και μένα —σία κι ἀράξαμε, λέω και πάω νὰ βγάλω τὴ φόρμα μου.

Ἔτσι γίνεται ὅλη μέρα, κάθε μέρα μ' αὐτὰ τὰ τραῖνα. Ἔτσι ὅπως ἔρχονται, γλυστρώντας σὰ θυμωμένα ἀπάνω στίς ράγιες τους, φέρνουνε ἐδῶ, κατάντικρύ μου,

πίσω ἀπ' τὰ τζάμια τῆς νόρμας μου, αὐτὸ πού λένε στὸ καφενεῖο πὼς εἶναι ὁ μεγάλος ὁ κόσμος. Αὐτοὶ τὸ λένε μονάχα, ἐγὼ τό'χω ἐδῶ και τὸ βλέπω. Εἶναι τὰ τραῖνα πού φτάνουν ἀπὸ πάντου, πᾶνε παντοῦ —δὲν τὸ ξέρεις τὸ ποῦθε, δὲν ξέρεις τὸ ποῦ. Ὁ μεγάλος ὁ κόσμος εἶναι, λοιπόν, τὸ παντοῦ. Και τὴν ἔχω κάποτε τὴ νοσταλγία του ἀπὸ κεῖ πού τὰ βλέπω —νὰ φύγω μιὰ μέρα μ' αὐτὰ— τὴ νοσταλγία πού δὲν ἔχω γιὰ τὴ Σούρπη, γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Και λέω τότε πὼς ὁ μεγάλος ὁ κόσμος, αὐτὸς μπορεῖ νὰ'ναι ἡ πατρίδα μου — και νὰ το, λοιπόν, πὼς ἔχω και γὼ μιὰ πατρίδα. Μιὰ καινούργια πατρίδα. Εἶναι μέσα στὸ μεγάλο κόσμο.

Ἔστερα, τὸ συλλογίζομαι πάλι πὼς ὄχι, δὲν ἔχω. Ὅλα τὰ τραῖνα πού ξεκινᾶνε, δὲν πᾶνε βέβαια νὰ σκορπιστοῦν στὸν ἀέρα, ἔχουνε κάπου νὰ πᾶνε. Ἐχουν ὅλα τους ἓνα τέρμα —ἐντιστασιόν, πού λένε γερμανικά. Πᾶνε στή Σούρπη, σὲ κάποιο χωριὸ τῶν Σπανιόλων, στὸ Ντομπρίνοβο. Και, λοιπόν, εἶναι ψέματα κι ὁ μεγάλος ὁ κόσμος, εἶναι οἱ μικρούτσικοι κόσμοι μαζί. Και μένω πάλι χωρὶς τὴν πατρίδα, χωρὶς μικρούτσικο κόσμο δικό μου —πού δὲν τὸν ἔχω— και χωρὶς τὴ νοσταλγία τοῦ μεγάλου τοῦ κόσμου —πού δὲν ὑπάρχει.

Τὸ δικό μου τὸ ἐντιστασιὸν εἶναι τούτῃ ἢ Στουτγκάρτη στή Γερμανία. Δὲν τὴ διάλεξα —μοῦ'λαχε. Συλλογίζομαι πὼς τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ πού μοῦ γί-

νονται έμένα είναι τής τύχης μονάχα. Παρά τρίχα και γώ να βρισκόμουνα στο 'Αννόβερο, μπορούσε να πάω στο Βέλγιο, μπορούσε να μείνω για πάντα στο Βόλο. Είταν ο Σταύρος έδω, βρέθηκα έδω. Πριν από λίγα χρόνια μήτε την ήξερα πώς έχει μια τέτοια πόλη στον κόσμο. Και δέν την ξέρω και τώρα. Ξέρω μονάχα τὸ ΑΟΥΤΕΛ πὸ δουλεύω, τὸ δωμάτιο τῆς Φράου Μπάουμ πὸ κοιμᾶμαι και τῆ μεγάλη τῆ λεωφόρο πὸ βρίσκεται ανάμεσά τους —ένα σκοινὶ τεντωμένο να πάω και νά'ρχομαι.

Είπαμε για τὸ εργοστάσιο, να σου πῶ τώρα για τὸ δωμάτιο.

Τὸ κληρονόμησα ἀπὸ τὸ Σταύρο, μαζί με τις τρεῖς κουβέρτες του πὸ τις ἔχω ακόμα για να σκεπάζομαι, ένα κρεβάτι, ένα κομοδίνο και καρέκλα μία. Και μαζί μ' έναν πόντικα, πὸ τον νιώθω κάποτε και γυρίζει μέσα στο δωμάτιο —κάθομαι ασάλευτος στο κρεβάτι μου, ανάσα δέν παίρνω —μὴ μου φύγει ὅσο ν' ἀποκοιμηθῶ με τῆ συντροφιά του. 'Αόρατος είναι κι αὐτός, τῆ μουτσούδα του ποτέ δέν την εἶδα, ξέρω μόνο πὸς ὑπάρχει.

Δωμάτιο τῆς ὑπηρεσίας πρέπει να'τανε κάποτε. 'Απὸ την πίσω μεριά τοῦ σπιτιοῦ. Περνάς την αὐλή για να μπεις. 'Απὸ την πίσω μεριά στο εργοστάσιο, ἀπὸ την πίσω μεριά και στο σπίτι. Παράθυρο δέν έχει κανένα. Τὸ φῶς ἔρχεται ἀπὸ'ναν φεγγίτη, πὸ'ναι πάνω ἀπ' την πόρτα. 'Ο φεγγίτης είναι καρφωμένος, δέν ἀνοίγει.

'Η μέσα πόρτα βγάζει σ' έναν διάδρομο, στενόν, σκοτεινόν. 'Εκεῖ έχει κ' ένα μικρὸ καμπινέ. Στο βάθος ἀπ' αὐτὸν τὸ διάδρομο είναι ἡ πόρτα τῆς κουζίνας τῆς Φράου Μπάουμ. Κλειδωμένη πάντοτε ἀπὸ μέσα. 'Η Φράου Μπάουμ μπορεί ν' ἀνοίξει και να'ρθεῖ σέ μένα. 'Εγὼ δέ μπορῶ να πάω μέσα. Τὰ ἴδια δηλαδή με τὸ ΑΟΥΤΕΛ.

Τῆ Φράου Μπάουμ δέν τῆ βλέπω ποτές. Μία φορά μονάχα την εἶδα, τότε πὸ πρωτομπήκα σ' αὐτὸ τὸ δωμάτιο. Με κοίταξε, με τὸ κεφάλι της λίγο γυρισμένο στο πλάι, ὅπως κάνουνε τὰ πουλιὰ και —τὸ ράμφος ἔτοιμο. 'Απὸ τῆ φωνή της κατάλαβα πὸς δέν εἶταν ἔχθρική, καταφρονετική —με τὸ Σταύρο τὰ λέγανε —γύρισε και με κοίταξε πάλι, εἶταν σὰ να'λεγε —δέν έχει ἀστεῖα, θὰ σέ τσιμπήσω. 'Εγὼ στέκομαι και χαζεύω τὸ ράμφος. Πάλι μ' ἔπιασε τὸ κακό μου: Τὸ ράμφος με νιάζει περισσότερο ἀπὸ τὸ δωμάτιο. Τί να κάνω;

'Η πόρτα τῆς κουζίνας της έχει μιὰ μικρὴ σχισμάδα. Μέσα ἀπ' αὐτὴν πληρώνω τὸ νοῖκι μου. Βάζω τὰ λεφτὰ σ' ένα φάκελο, περνάω τῆ νεκρὴ ζώνη τοῦ διαδρόμου, πάω και τὸν ρίχνω μέσα. 'Οπως τὰ'χανε κανονίσει και με τὸ Σταύρο, μαζί με τὸ νοῖκι, βάζω μέσα και τὰ λεφτὰ για τὸ ρεῦμα πὸ καίω —δέν έχει ξεχωριστὸ ρολὶ για μένα —πολὺ θὰ μου πήγαινε. 'Εγὼ δέν καθυστέρησα ποτέ με τὸ νοῖκι, δέν ξόδεψα ποτέ περισσότερο ρεῦμα, ἡ Φράου Μπάουμ δέν έχει τίποτα να κανονίσει μαζί μου —δέν χρειάζεται να'ρθεῖ να με τσιμπήσει— και, λοιπόν, δέν τῆ βλέπω ποτέ. Τὰ ἴδια

δηλαδή με τὸ ΑΟΥΤΕΛ. Ἀπὸ τὴν ἀνάποδη τώρα. Ἐκεῖ πληρώνομαι —καὶ δὲν βλέπω τίποτα. Ἐδῶ πληρώνω —καὶ πάλι δὲν βλέπω.

Ἐντστασιόν.

Γιὰ νὰ πάω τὸ πρῶτὸ ἐργοστάσιον παίρνω τὸ μετρό, παίρνω καὶ λεωφορεῖο, ἀλλιῶς δὲν προφταίνω. Τὸ βράδι ὅμως ἅμα σκολάσω, πάω με τὰ πόδια, χεῖμῶνα καὶ καλοκαίρι. Γιὰ νὰ φτάσω στὸ σπίτι πρέπει νὰ περάσω ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς πόλης, τὴ μεγάλη τὴ λεωφόρο, με τὶς ρεκλάμες, τὰ καταστήματα, τὰ μπάρ, τὶς βιτρίνες. Τὰ φῶτα τῆς ἔχουν ἀνάψει. Κι ἂν θέλεις νὰ ξέρεις, ἐγὼ πολὺ τ' ἀγαπάω τὰ φῶτα τῆς πόλης. Περισσότερο ἀπὸ τὸν ἥλιο τῆς μέρας. Εἶναι, λέω κάποτε με τὸ μικρὸ τὸ μυαλό μου, τὰ νέα μας μάτια, τοῦ δικοῦ μας τοῦ κόσμου τοῦ σημερινοῦ. Τὰ ἠλεκτρικὰ τὰ φῶτα τὰ βλέπουν καλύτερα.

Ἡ λεωφόρος ἔρχεται κάθετα στὴ Μύλλερστράσσε πού βρίσκεται τὸ κατάστημα τὸ δικό μας. Περνώντας ἀπὸ κεῖ στέκομαι μιὰ στιγμή καὶ κοιτάζω πάλι τὴ βιτρίνα του —κάθε βράδι τὴν κοιτάζω. ΑΟΥΤΕΛ ἀπάνω με νέον καὶ μέσα στὴ βιτρίνα του ὅλες οἱ λάμπες πού φκιάχνουμε, μικρὲς καὶ μεγάλες, ἀναμμένες γύρω-γύρω σὰ νά'ναι κανένα χριστουγεννιάτικο δέντρο. Στέκομαι καὶ τὶς κοιτάζω. Σκέφτομαι πὼς ὅλες οἱ λάμπες αὐτές, ὅλες ὅσες ἔρχονται σ' αὐτὸ τὸ κατάστημα, μι-

κρὲς καὶ μεγάλες, κόκκινες, ἄσπρες ἢ πράσινες, ἔχουν ὅλες περάσει ἀπὸ τὶς δικές μου τὶς πλάτες. Κοιτάζω, λοιπόν, σὰ νὰ κοιτάζω, νὰ ψάχνω μέσα τὸν ἑαυτό μου. Κάπου, λέω, πρέπει νὰ βρίσκεται μέσα κι αὐτός. Κάνω πάλι λογαριασμούς. Δέκα-δεκαπέντε ἐργοστάσια μᾶς δίνουν τὰ προϊόντα τους ἔτοιμα γιὰ νὰ γίνει ἓνα λαμπάκι τῶν δύο κηρίων. Εἴμαστε δηλαδή διακόσιες χιλιάδες ἄνθρωποι. Βάλε καὶ τὶς πρῶτες ὕλες —εἴμαστε ὅλος ὁ κόσμος μέσα σ' αὐτὸ τὸ λαμπιόνι τῶν δύο κηρίων. Καὶ μᾶς χωράει. Τό'δα σ' ἓνα φιλμ τὴν περασμένη βδομάδα, πού πήγαμε σινεμὰ με κάτι Ρομιούς. Μᾶς ἔδειχναν μιὰ στάλα νερὸ κ' ἑκατομμύρια μικρόβια μέσα. Στέκομαι, λοιπόν, καὶ γώ, κάθε βράδι μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ βιτρίνα. Ἀπὸ μέσα τὸ δικό μου τὸ μικροβιάκι πρέπει νὰ με βλέπει κολοσσὸ σὲ τεράστια μεγέθυνση. Ἀπ' ἔξω βλέπω τὸν ἑαυτό μου στὴν πραγματική του διάσταση μέσα σ' αὐτὸ τὸ μίνι-λαμπιόνι.

Ἀφήνω τὸ κατάστημα, μπαίνω στὴ λεωφόρο.

Στὴν ἀρχὴ πού πρωτόρθα —τὰ ἴδια με τὸ ΑΟΥΤΕΛ— νόμιζα τότε πὼς ἔχει πολλὰ νὰ χαζέψει κανένας στὴ λεωφόρο. Περίμενα δηλαδή κάθε βράδι πὼς κάτι θὰ γίνει. Τώρα τὸ ξέρω βέβαια τὸ λάθος μου. Ἐδῶ ποτὲ δὲ γίνεται τίποτα. Δὲν ἔχει ποτὲ φασαρία, καυγάδες, νὰ γίνει ἀναστάτωση, ταραχὴ. Σπάνια, σπανιότατα κανένα δυστύχημα μόνο. Ὅλα πᾶνε με τὴν ἴδια τάξην πού πῆγαν καὶ χτές —σὰ νά'ναι κάπου μιὰ ἀόρατη τροχαία πού τά'χει βάλει στὴ ρέγουλα: Τάκα-τάκα στὸ ἐργοστάσιο. Τίχι-τίχι, τίχι-τίχι τὸ ρολογάκι στὴ λεωφόρο.

Βάζω τὰ χέρια μου καὶ τὰ δυὸ στίς τσέπες τοῦ παντελονιοῦ μου, μὲ τὸ σακάκι πίσω ἀνασηκωμένο —κακὴ συνήθεια μοῦ λένε καὶ δὲν τὴν κόβω— παίρνω τὴ λεωφόρο, τὴν περπατάω, μὲ τὸ κεφάλι σκυμμένο, σὰν κάτι νὰ ψάχνω νὰ βρῶ.

Ἄνθρωποι, κόσμος πολὺς, περνᾶνε δίπλα μου, πᾶνε μαζί μου. Καὶ πάω καὶ γώ —ὁ δρόμος μᾶς πάει, ἡ λεωφόρος, κάτω ἀπ' τὰ φῶτα της. Τοὺς κοιτάζω. Ὅλοι τους, λέω, πηγαίνουνε κάπου, ἔχουνε κάπου νὰ πᾶνε. Ἐγὼ εἶμαι ἐδῶ, στὴ λεωφόρο, στὴν ἄσφαλτο, περισσότερο ἀπ' ὅλους. Δὲ μὲ περιμένει κανένας ἐμένα, δὲν ἔχω πουθενὰ πού νὰ θέλω νὰ πάω, νὰ γυρίσω κάπου. Σὰ νά'ναι τὸ σπίτι μου ἐδῶ, ἐδῶ κ' ἡ πατρίδα μου, τὸ κανένα σπίτι μου, ἡ καμιὰ μου πατρίδα. Λένε στὸ καφενεῖο καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους —πὼς ξένοι γινήκαμε ὅλοι στίς μεγάλες αὐτὲς πολιτεῖες. Ἄν εἶναι ἔτσι, λέω τότες ἐγὼ —ἐγώ, λοιπόν, πρέπει νά'μαι ὁ πιὸ γνήσιος πολίτης τῆς πολιτείας τῶν ξένων —ὁ ἰθαγενής. Καὶ νὰ φροντίσεις ἐσύ, κύριε συγγραφέα, νὰ μοῦ βάλουνε κάποτε καὶ μιὰ πλάκα στὸ σπίτι τῆς Φράου Μπάουμ, ἀπὸ τὴν πίσω μεριά, τῆς αὐλῆς, πὼς ἐδῶ κατοίκησε κάποτε ὁ ξενότερος ἀπ' ὅλους τοὺς ξένους τῆς πολιτείας τῶν ξένων.

Στὴ δεύτερη τῆ γωνιά εἶναι τὸ κατάστημα μὲ τίς ἀντλίες. Στέκομαι ἀπ' ἔξω, διορθώνω τὸ σακάκι μου, τὸ τραβάω πρὸς τὰ κάτω, σηκώνω τὰ παντελόνια μου, σουλουπώνομαι λίγο —εὐπρεπίζομαι, πού λένε, μπαίνω. —Καλησπέρα σας, λέω, ξανάρχομαι. Μὲ ξέρουν

ὅλοι, ὑποκλίνονται ὅλοι. Εἶμαι πελάτης ἐδῶ. Τρεῖς μῆνες τώρα περιμένουν ν' ἀποφασίσω. Καλὰ κάνουν. Κάθε βδομάδα, κάθε δέκα μέρες περνᾶω νὰ τὸ συζητήσουμε πάλι τὸ ζήτημα. Καὶ τὸ συζητᾶμε. Χρειάζομαι, τοὺς εἶπα, μιὰν ἀντλία —στὰ τριάντα μέτρα νὰ τ' ἀνεβάξει τὸ μοτεράκι της τὸ νερό. Δὲν εἶναι γιὰ μένα, τὸ σουλούπι μου λίγο τὸ δείχνει, εἶναι γιὰ τὴν ἔπαυλη τοῦ κυρίου μου —ἐπιστάτης εἶμαι ἐκεῖ. Ἐχω κάποιες ἀντιρήσεις γι' αὐτὲς πού μοῦ δίνουν. Εἶδα παρακάτω κάτι ἀμερικάνικες —εἶδα βέβαια καὶ τίς γιαπωνέζικες— μοῦ φανῆκαν καλύτερες. Τὰ μιλῆσαμε μὲ τ' ἀφεντικό μου —δὲν ἀποφασίσαμε ἀκόμα. Μοῦ λένε τότε πὼς εἶναι πρόθυμοι, μὲ δικά τους ἔξοδα, νὰ τὸ δοῦμε ἐπιτόπου, νὰ τὴ δοκιμάσουμε τὴν ἀντλία. Κανένας λόγος, τοὺς λέω —ἐγὼ εἶμαι εἰδικὸς στίς ἀντλίες, εἶναι τὸ εἶδος μου. Θὰ ξαναπεράσω τὴν ἄλλη βδομάδα μὲ τὴν ὀριστικὴ μας ἀπάντηση. Αὐτοὶ λένε τότε νὰ περάσω σὲ δέκα μέρες, θά'χουνε φέρει κάτι μοντέλα καινούργια —ἀκριβῶς αὐτὸ πού ζητᾶμε. Βεβαίωτατα, λέω, θὰ ξαναπεράσω.

Μ' αὐτοὺς εἶμαι ἐντάξει. Φοβᾶμαι μονάχα τὴν ὥρα πού βγαίνω, μὴ μὲ δεῖ κανένας Σκουρογιάννης κ' ἔχουμε πάλι τραβήγματα —βιομηχανικὲς κατασκοπεῖες καὶ τὰ λοιπά. Τῆς Ἐρικας δὲν τῆς εἶπα βέβαια τίποτα —ἐκεῖ νὰ δεῖς τί τραβήγματα θά'χαμε μὲ τὴ θετικὴ Γερμανίδα.

Τὸ μικρὸ μου θέατρο τῆς ἀντλίας τελείωσε —καὶ φυσικὰ χωρὶς τὴν ἀντλία— πού φυσικὰ δὲν θά'ξερα

τί νά τήν κάνω. Καί βγαίνω πάλι στή λεωφόρο. Μαγαζιά, βιτρίνες, ρεκλάμες, φωτεινές ἐπιγραφές —αυτὰ πού ἀγαπάω. Τò μεγάλο θέατρο τῆς κοινωνίας τῆς κατανάλωσης, πού λένε στοῦ καφενεῖο. "Ὅ,τι ποθεῖτε θά τὸ βρεῖτε ἐδῶ. Καί δὲν εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ πού ποθεῖτε μονάχα, αὐτὸ πού θά βρεῖτε. Εἶναι τὸ μεγάλο θέατρο πού τὸ παίζουμε ὅλοι, πού μᾶς παίζουν ὅλοι, πού τοὺς παίζουμε ὅλους.

Αὐτὸ γιὰ τὸ θέατρο δὲν τό'παν στοῦ καφενεῖο, εἶναι ἀπὸ κεῖνα πού τὰ βρίσκω μονάχος μου. Οἱ σοφοί μας τὰ λένε κάπως ἀλλιῶς —μᾶς κάνει τάχα κακό, μᾶς διαφθεύουν μὲ τὴ σπατάλη, τὴν ἀφθονία, τὴν ἀχρηστεία τῶν πραγμάτων πού βρίσκονται ἐδῶ. Τὸ νέον ὄπιον τῶν λαῶν —τὸ λέει ὁ Γιαννόπουλος.

Καί νά με καί γώ μὲ τὸ ὄπιόν μου. Στέκομαι μπροστά σ' αὐτὲς τὶς γεμάτες, τὶς ὠραῖες βιτρίνες, χαζεύω, μαγεύομαι, τὶς ἀφήνω νά μὲ διαφθεύουν ὅσο θέλουν. Κοιτάζω τὰ εἶδη τους, μελετᾶω τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα, σκέφτομαι τὶς ποιότητες, τὰ ὑλικά τους, βλέπω τὶς τιμές τους, τὶς λογαριάζω μὲ τὰ μεροκάματα τὰ δικά μας. Εἶμαι καταναλωτῆς. Γιὰ τοὺς σοφοὺς μας τοῦ καφενεῖου σημαίνει πὼς διαλύομαι, ἀλλοτριώνομαι, λένε, μέσα στοὺς ἄλλους. Γιὰ μένα τέτοιαν ὥρα στή λεωφόρο, πού δὲν ἔχω πουθενά νά πάω —εἶμαι καταναλωτῆς θά πεῖ πὼς ὑπάρχω. Ὑπάρχω μέσα στοὺς ἄλλους. "Ἐχω στήν τσέπη μου τὰ λεφτά μου —μοιράζομαι τὴ ζωὴ μας, ἄς λένε πὼς εἶναι ψεύτικη, ἄς εἶναι καὶ θέατρο μόνο.

Κοιτάζω, λοιπόν, ὅσο θέλω, κάνω μία καὶ μπαίνω

καὶ στοῦ κατάστημα. Μπορῶ νά διαλέξω —γιὰ μένα τό'χουν αὐτὸ τὸ κατάστημα. Διαλέγω. Δὲ μὲ ρωτᾶει κανένας ποιὸς εἶμαι, ποῦ τὰ βρῆκα τὰ λεφτά μου, μὲ περιμένουνε νά διαλέξω —πρέπει νά μὲ περιμένουν. Σούζα. Εἶναι ἡ δική τους ἡ νόρμα. Καὶ σκέφτομαι ἐδῶ πὼς ἓνας μας νά παραβιάσει τὴ νόρμα του, ὅλος αὐτὸς ὁ μηχανισμός, τὸ σύστημα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανάλωσης γκρεμίζεται ἀμέσως. Καὶ δὲν ἀφήνουν βέβαια κανέναν νά μὴν κρατᾶει τὴ νόρμα του. Μὰ δὲν ἀφήνουμε καὶ μεῖς οἱ ἄλλοι τοὺς ἄλλους. Αὐτὴ ἡ πωλήτρια ἐδῶ πρέπει νά στέκεται σούζα μπροστά μου—βάζω τὶς φωνές ἀλλιῶς —αὔριο τὴ διώχνουν, ὅπως διώξανε τὴ Σπανιόλα. "Ἐτσι γίνεται τὸ σύστημα, ἔτσι γίνεται καὶ τὸ πλέγμα πού τὸ κρατᾶει —τὸ κρατᾶμε —κ' εἴμαστε ὅλοι μέσα.

Τὸ πρόσεξες; 'Ἐδῶ στή λεωφόρο ἡ σοφία μου τετραπλασιάζεται κάθε βράδι.

Μὰ —στάσου λιγάκι, νά τελειώσουμε μὲ τὸ κατάστημα. Μπορῶ νά φύγω χωρὶς ν' ἀγοράσω —ἀπλούστατα δὲν ἀποφάσισα. Εἶναι δικαίωμά μου —δημοκρατικὸ κι ἀναφαίρετο. Πρέπει νά μὲ καλησπερίσουν, νά μοῦ χαμογελάσουν πού φεύγω. Εἶναι καθῆκον τους —κοινωνικὸ κι ἀπαράβατο. 'Αποφασίζω; Πρέπει νά μοῦ δώσουν αὐτὰ πού ζητάω. Καὶ τ' ἀγοράζω. Ξυραφάκια, καθρεφτάκια, κρῖκους ὠραίους γιὰ τὰ κλειδιά —πού δὲν ἔχω— σβηστήρια —πού δὲ μοῦ χρειάζονται —ἓνα σβηστήρι, παρακαλῶ, γιὰ τὰ σχέδιά μου —μα-

λακὸ— κορδόνια γιὰ τὰ παπούτσια, κανένα μαντήλι ἀπὸ κάποτε, κανένα σαποῦνι. Μοῦ τὰ τυλίγουν ὠραῖα— ὠραῖα σὲ χαρτιά χρωματιστὰ —σπατάλη, λέω. Μοῦ τὰ βάζουνε κάποτε σὲ μιὰ σακουλίτσα νάιλον — ἄλλη σπατάλη. Καὶ τότε σκέφτομαι ἐγὼ πὼς ἡ σπατάλη γίνεται βέβαια γιὰ νὰ μποροῦνε νὰ ζοῦνε μέσα στὸ σύστημα οἱ βιομηχανίες αὐτὲς ποὺ φτιάχνουν τὶς ἄχρηστες σακουλίτσες. Καὶ τὸ σύστημα — τί εἶναι τὸ σύστημα; Ἐκεῖ πιά τὰ μπερδεύω λιγάκι. Τὰ ἴδια μὲ τὸ ΑΟΥΤΕΛ.

Παίρνω τὴ σακουλίτσα μου καὶ καμαρώνω ποὺ φεύγω κρατώντας τὰ ψώνια μου. Ὅταν γυρίσω στὸ σπίτι θὰ τὰ πετάξω στὸ συρτάρι τοῦ κομοδίνου — γέμισε ἀπὸ τέτοια. Ἐχουν δίκιο, σκέφτομαι τότε, οἱ σοφοὶ μας τοῦ καφενεῖου. Τί μοῦ χρειάζονται αὐτὰ ποὺ ἀγοράζω; Τίποτα. Καὶ μένει μονάχα πὼς αὐτοὶ δὲ νιώθουν τὴ χαρὰ τὴ δική μου ποὺ τ' ἀγοράζω — ἐγὼ δὲν βρίσκω καμία καλύτερη.

Μά, ὅπως καὶ νὰ τὸ πεῖς, ἐντιστασιὸν κι ἀπὸ δῶ. Τέλος γι' ἀπόψε καὶ μὲ τὸ θέατρο, τὴν κοινωνία τῆς κατανάλωσης, τὸ βραδινὸ μου περίπατο στὸν παράδεισο τῆς ἀφθονίας.

Καὶ ξαναβγαίνω στὴ λεωφόρο. Ἡ μέρα μου πέρασε. Τὸ μεροκάματο τό'βγαλα. Τὴ βιτρίνα μου τοῦ ΑΟΥΤΕΛ τὴν κοίταξα πάλι, τὴν ἀντλία μου τὴν παζάρεψα. Τὰ ψώνια μου τ' ἀχρηστα τὰ'κανα, σκουντήσα μὲ τὸν ἀγκώνα μου δυὸ-τρεῖς καὶ τοὺς εἶπα ἐντσιούλντιγκουνγκι, εὐγενέστατος. Τὶς σοφίες μου τὶς ξανάπα,

τὶς ξανασκέφτηκα. Καὶ μένει ἀκόμα αὐτὸ τὸ κάτι ποὺ θέλω ἀκόμα νὰ κάνω. Καὶ δὲν τὸ ξέρω. Μοναχὸ του δὲν ἔρχεται, μὲ τὸ δικό μου τὸ μυαλό δὲν τὸ βρίσκω, κανένας δὲν εἶναι νὰ μοῦ τὸ δώσει. Καὶ σκέφτομαι πάλι — ἔτσι εἶναι αὐτὸς ὁ δικός μας, ὁ σημερινός μας ὁ κόσμος. Ὅλα μᾶς τὰ'χει φκιασμένα, κανονισμένα, δὲ λείπει τίποτα — τὸν ἑαυτὸ σου μονάχα δὲν ξέρεις τί νὰ τὸν κάνεις.

Καὶ κεῖνο τὸ κάτι μένει ἀνεκπλήρωτο. Κάθε βράδι. Δὲ γίνεται τίποτα μὲ τὰ ψεματάκια, τὰ ξεγελάσματα, τὸ θέατρο, τὶς μικρὲς πονηριές μου — ἐκεῖνο μένει ἀνεκπλήρωτο. Νά'μουν τουλάχιστο λυπημένος, πολὺ λυπημένος — μῆτε αὐτὸ δὲν εἶμαι, δὲ μπορῶ νὰ σοῦ πῶ ψέματα. Ἀπὸ καιρὸ δὲν ἔγινε νά'μαι πολὺ λυπημένος.

Τὰ σκέφτομαι, κάνω νὰ πάω πιὸ πέρα καὶ γίνεται τότε σὰ μιὰ διάλειψη στὸ μυαλό μου — δὲν ξέρω πὼς ἀλλιῶς νὰ τὸ πῶ. Μοῦ φαίνεται πὼς ἄδειασε ὁ κόσμος. Οἱ ἀνθρώποι ρουφήχτηκαν, νεκρὰ κι ἀκίνητα μένουν ὅλα — νεκρὴ πολιτεία. Μιὰ φωτεινὴ ρεκλάμα παίζει στὸ βάθος τοῦ δρόμου — δὲ βγάζω τὰ γράμματα — δὲ βγάζω τίποτα — ἀναβοσβήνουν μονάχα. Καὶ στέκομαι ἐκεῖ καρφωμένος στὸ πεζοδρόμιο, δὲν ξέρω ποῦ βρίσκομαι.

Μιὰ στιγμή μονάχα κρατάει. Μοῦ πέρασε. Ὅλα ξανάρθαν στὴ θέση τους, στὴ θαυμάσια τάξη τους, τὴ θαυμάσια τάξη μας. Ἡ μεγάλη πολιτεία εἶναι πάλι γύρω μου, γυαλί κι ἀλουμίνιο, ἡ ἄσφαλτος ἡ δική μου, ὁ μαῦρος καθρέφτης τῆς ποὺ γυαλίζει. Ἡ πολιτεία τῶν ξένων.

Έτσι είναι οι άλλες οι μέρες. Τὸ Σάββατο ἔχω τὴν ἔξοδο, σὰν οἱ νοσοκόμες, οἱ φαντάροι, τὰ δουλάκια. Νὰ σοῦ πῶ καὶ γι' αὐτὴν, νὰ μὴ λείπει τίποτα.

Ἐγὼ πολὺ τὴ στερήθηκα τὴ γυναίκα ἐκεῖ στὴν Ἑλλάδα. Σ' ὅλη τὴ νιότη μου. Τὸ βράδι ποὺ χωρίζαμε μὲ τὸ Μάστορα, στεκόμουν λίγο καὶ τὸν κοιτοῦσα πῶς ἔφευγε. Καὶ γύριζα καὶ γὼ στὸ κονάκι μου —ποῦ νὰ πάω; Πουθενὰ δὲν εἶχα. Φίλους δὲν εἶχα, παρέες δὲν εἶχα, κορίτσι δὲν εἶχα. Σὲ πορνεῖο νὰ πάω —εἶχε πάντα κάτι κρυφὰ— δὲν σιχαινόμουν μόνο, τὸ πιὸ πολὺ πῶς ντρεπόμουν. Ἡξέρα ποὺ θὰ ντρεπόμουνα μπαίνοντας, θὰ ντρεπόμουνα καὶ φεύγοντας. Ἐσκυβα τὸ κεφάλι καὶ γύριζα στὸ ξυλάδικο. Ἐλεγα καμιὰ φορά, νά'χα ἓνα κορίτσι καὶ γὼ, νὰ μοῦ λείει —Σ' ἀγαπάω, ρὲ Κώστα —ὅπως γίνεται στὰ φίλμ. Κ' ἔλεγα πάλι —τί νὰ μοῦ ζηλέψει ἐμένα, τί νὰ μοῦ βρεῖ γιὰ νὰ μ' ἀγαπήσει;

Γυναίκα δική μου καὶ δῶ δὲν ἔχω. Καὶ δική μου, σύζυγό μου δηλαδή καὶ τὰ τέτοια, δὲν θέλω νά'χω. Δὲ μπορῶ νὰ τὸν φανταστῶ τὸν ἑαυτό μου νὰ ζοῦμε μὲ κάποια γυναίκα πάντα μαζί. Τὸ βράδι ποὺ θέλω νὰ συλλογιέμαι τὰ τεχνικά μου, νὰ κάνω λογαριασμούς —τί θὰ γίνεῖ μ' αὐτὴν; Θὰ μ' ἐνοχλεῖ, θὰ διακόπτει τὸ νῆμα τῶν ιδεῶν μου, ποὺ λένε —θὰ τσακωθοῦμε. Καὶ πότε θὰ πάω στὴ λεωφόρο; Πότε θὰ πάω γιὰ τὴν ἀντλία; Θὰ γκρινιάζει πάλι, πάλι θὰ τσακωθοῦμε. Δὲν φτάνει, λοιπόν, ποὺ δὲν ἔχω οἰκογένεια δική μου, ὅπως

πρέπει στὸν ἄνθρωπο —καὶ προπαντὸς στὸν ἄνθρωπο τὸ φτωχὸ— ἔχω καὶ τὶς θεωρίες μου ἀπὸ πάνω —ἐναντίον τοῦ γάμου. Θρησκεία, πατρίς, οἰκογένεια —τίποτα δὲν ἔχω ἀπ' αὐτὰ καὶ πῆγα καὶ δύο τάξεις καὶ στὸ γυμνάσιο. Ἀδέσποτος μὲ τὰ ὅλα μου.

Φαίνεται ὡστόσο πῶς μέσα μου δὲν ἔχω τὸ φίλτρο, ποὺ λένε, τὴν τρυφερότητα τὴν ἀνθρώπινη, τὴ συμπόνια γιὰ τοὺς ἄλλους —αὐτὸ δὲν ἔχω. Τὶς γάτες μονάχα ποὺ τὶς ἔχουνε κλεισμένες στὸ δωμάτιο, σὰν αὐτὴ τῆς Φράου Μπάουμ, τοὺς ἔρημους σκύλους, τὰ μεγάλα πορνίκια μὲ τὴν αἰώνια τους πείνα, τ' ἄρρωστα παιδιὰ καὶ τὶς ἄσχημες γυναῖκες —αὐτὰ μονάχα τ' ἀνυπεράσπιστα ζῶα ἀγαπάω. Καὶ σκέφτομαι πῶς ἐκεῖ, στὴν Ἑλλάδα τὴ δική μας, πρέπει νὰ τὴν φοβήθηκα τὴν ἀγάπη. Νὰ μὴν τὸν πάρεις στὸ λαιμό σου τὸν ἄλλον, φεύγεις καλύτερα, μαθαίνεις νὰ φεύγεις. Κ' εἶναι κι ὁ ἄλλος, φοβᾶται κι αὐτὸς ἀπὸ σένα.

Ἄλλιῶς τὴ γυναίκα, δὲ μπορῶ νὰ πῶ πῶς τὴ στεροῦμαι καὶ τώρα. Τὸ Σάββατο βράδι —ὄχι βέβαια κάθε βδομάδα, γιατί δὲ φτάνουνε, βλέπεις, καὶ τὰ λεφτά, γίνεται ἡ ἔξοδος ποὺ σοῦ λέω. Πλένομαι τ' ἀπόγεμα στὴ μωρουδίστικη μπανιέρα μου. Εἶπα νὰ τὴ βάλω στὸ μικρὸ καμπινέ, εἶδα πῶς δὲ μᾶς χωράει καὶ τοὺς δυὸ —τὴ φυλάω, λοιπόν, κάτω ἀπ' τὸ κρεβάτι μου. Στὸ κατάστημα ποὺ τὴν ἀγόρασα, μοῦ προτείνανε νὰ μοῦ δώσουν μιὰ μεγαλύτερη, νὰ τὴν ἔχει καὶ μεγαλώνοντας τὸ μωρὸ —νὰ μᾶς ζήσει. Ἐγὼ τοὺς εἶπα τότε, πειραγμένος λιγάκι, πῶς δὲν εἴμαστε ἄνθρωποι τῆς ἀνάγκης ἐμεῖς, ἅμα μεγαλώσει τοῦ ἀγοράζουμε καινούργια

κ' εὐχαριστοῦμε για τὶς εὐχές. Τὸ μωρό μας εἶναι πάντα στὰ παλιά του μέτρα —μεγαλύτερη μπανιέρα δὲ χωράει κάτω ἀπ' τὸ κρεβάτι— μένω πάντα μ' αὐτήν. Μαζεύω τὰ νερά πού χυθήκανε στὰ πλακάκια —καὶ γίνεται ἔτσι καὶ κάποιο σφουγγάρισμα— για νὰ ξέρει κ' ἡ Φράου Μπάουμ, τί καθαρός λαὸς εἵμαστε ἑμεῖς. Ξέρω πὼς ἔρχεται καὶ κατασκοπεύει τὴν ὥρα πού λείπω. Ἀστυνόμηση κι ἀπὸ δῶ, πού λένε στὸ καφενεῖο. Δὲ μὲ νιάζει. Τὸ ποντίκι μονάχα μὴ μοῦ τὸ βρεῖ καμιὰ φορά καὶ μοῦ τὸ σκοτώσει. Ἐγὼ λέω πὼς τρεῖς χιλιάδες διακόσιες εἴκοσι πέντε Φράου Μπάουμ δὲν ἀξίζουνε μιὰ τρίχα τοῦ ποντικιοῦ μου.

Ἐσκερεμάω τὸ καλὸ τὸ κοστοῦμι μου —ἔχω ἓνα καρφι χτυπημένο στὸν τοῖχο καὶ τὸ βάζω μέσα σὲ μιὰ νάιλον σακούλα. Ἐτοιμος για τὸ μπάρ, κανένα νάιτ κλάμπ στὴ μεγάλη λεωφόρο. Κάποτε πηγαίνουμε μαζί μὲ τὸ Σκουρογιάννη —εἶναι λίγο ἄβολο νὰ κάθεται μόνος σου, νομίζεις πὼς ὅλοι ἐσένα κοιτοῦνε, σὲ βλέπουν, ξέρουνε τὸ σκοπὸ σου. Κάποτε ὡστόσο, θέλω νὰ πάω μονάχος μου —καὶ πάω μονάχος μου. Μπαίνοντας στὸ μαγαζί κοιτάζομαι στὸν καθρέφτη. Εἶμαι τσίφτης.

Ὅλο καὶ κάτι γίνεται. Δὲν εἶμαι, βλέπεις, ἀσκημοῦρης, ἀρωστιάρης ἢ γρουσουζης. Κ' ἔμαθα καὶ λίγο πὼς πρέπει νὰ φέρνεσαι. Τά'μαθα καὶ λίγο τὰ γερμανικά, μέσα στὰ τέσσερα χρόνια. Αὐτὰ πού μοῦ χρειάζονται ἐμένα τὰ ξέρω. Διαλέγω τὴ Γερμανίδα μου —ἄλλο ἔθνος θηλυκὸ δὲν θέλω κανένα, χρυσὸ νὰ μὲ κάνουνε —μὲ διαλέγει αὐτὴ— σηκωνόμαστε καὶ καθόμαστε στὸ ἴδιο τραπέζι, μιλοῦμε λίγο, χορεύουμε λίγο, ὕ-

στερα τῆς λέω νὰ τὴν πάρω στὸ δωμάτιό μου. Ἐρχεται, περνοῦμε καλά. Καμιὰ φορά μὲ παίρνει αὐτὴ στὸ δωμάτιο τὸ δικό της. Τὸ πρωὶ μοῦ δίνει καὶ καφέ, τὸ γερμανικό τους τὸν καφέ, μὲ τὰ κουῆχεν, πού λένε, τὰ ψωμογλυκά τους καὶ τὶς κρέμες, ἀπὸ κεῖνες τὶς ἔτοιμες πού ἀγοράζουν αὐτές.

Εἶναι καλὲς γυναῖκες οἱ Γερμανίδες —ἔχω νὰ τὸ λέω. Τίμιος κόσμος —ἐπειδὴς εἶναι λεύτερες. Ὁ λεύτερος ἄνθρωπος εἶναι τίμιος. Δὲ θέλουνε τίποτα, δὲ λένε φέματα, δὲν ἔχουν ὑποκρισίες, δὲν τὸ κρύβουνε γιατί βγῆκαν αὐτὸ τὸ βράδι. Φίφτυ-φίφτυ τὸν ἔχουν τὸν ἔρωτα —ὅσα δίνεις, τόσα παίρνεις.

Χωρίζουμε τὴν Κυριακὴ τὸ πρωί. Ἡ Γερμανίδα λέει —Ζέεεερ γκούτ, πὼς εἶταν πολὺ καλά. Ἐγὼ τῆς λέω νὰ ξαναἰδωθοῦμε. Ἐκείνη γελάει εὐχαριστημένη μὰ πολὺ σπάνια νὰ τὸ ποῦμε τὸ πότε. Τ' ἀφήνουμε ἔτσι —δὲ ρωτᾶμε για τὸ πότε. Καὶ τότες εἶναι τὸ τέλος —ἐντστασιὸν κι ἀπὸ δῶ. Τὴν Κυριακὴ πού μένεις πάλι μονάχος, τὸ σκέφτεσαι πάλι. Για τὸ φίφτυ-φίφτυ πού δὲν πάει μακρύτερα ἀπ' ὅσο κρατάει. Καὶ σκέφτεσαι τότε καὶ τὸ κορίτσι, αὐτὸ τὸ καλὸ τὸ κορίτσι πού ἀγκάλιασες, πόσο πρέπει νὰ ναι στερημένο κι αὐτό, φτωχὸ καὶ πολὺ μοναχικὸ σὰν ἐσένα. Καὶ δὲν εἶπατε τίποτα γι' αὐτά, βιαστήκατε νὰ ναι σβησμένο τὸ φῶς καὶ νὰ μὴ βλέποσαστε.

Ἐτσι ἀδέσποτος πού γυρίζω, εἶδα καὶ κάποιες ἄλλες γυναῖκες ἐδῶ —τῆς τύχης πράματα βέβαια κι ὄχι καὶ τόσο πολλά. Σκοτωμένος, ἀρωστος κόσμος εἶταν αὐτές, γυναῖκες βασανισμένες ἀπ' αὐτὸ τὸ σὲξ πού τὸ

λένε. Καί τότε λυπήθηκα λίγο γι' αυτές, τότε γέλασα —γελάσαμε μαζί με τὸ Σκουρογιάννη— ν' ἀνοίξουμε ἕνα σεξουαλικὸν θεραπευτήριον, τοῦ μόνου ἰν Γερμανία, ἤθελε αὐτὸς —καὶ πάντοτε τό'σκασα, δὲν εἶχα τίποτα νὰ κάνω μαζί τους. Δὲν καταλαβαίνω τίποτα ἀπ' αὐτὰ τὰ σέξ, γιατί βασανίζεται ὁ κόσμος, δὲν ξέρω κὰν γιατί μιᾶνε, μιᾶνε τόσο πολὺ. Ἐπειδὴ κ' εἶμαι γαΐδαρος βέβαια —ἡ γαΐδουρίνα μου πάντοτε μ' ἔφτανε ἐμένα.

Ἡ Χέλγκα. Μιὰ γυναίκα ἀπὸ τὸν ἄλλον τὸν κόσμο, θέλω νὰ πῶ πὼς δὲν εἶταν ἀπὸ μᾶς τοὺς φτωχοὺς με τὸ μεροκάματο. Αὐτὴ με ψώνισε, σαββατόβραδο ἀργὰ σ' ἕνα μπάρ. Μὲ πῆρε μὲ τ' αὐτοκίνητο τὸ δικό της, τό'χε ἀπ' ἔξω, μὲ πῆγε στὸ σπίτι της. Καὶ ν' ἀρχίσει νὰ κλαίει πὼς δὲν μπορεῖ μὲ κανέναν ἄντρα, δὲν θέλει κανένα —καὶ θέλει καὶ παίρνει τοὺς δρόμους. Καὶ νὰ τὸν κάνει ἐπιτέλους, με τὰ χίλια βάσανα, τὸν ἔρωτα —ποῦ δὲν θέλει— καὶ πάλι νὰ κλαίει. Τῆ γιάτρεψα αὐτὴ τῆ Χέλγκα —δὲν ἔκλαιγε πρὶν, δὲν ἔκλαιγε καὶ μετὰ— καλὸς ἄνθρωπος εἶταν, πολὺ καλὸς ἄνθρωπος, τό'βλεπα, μὰ νὰ μείνω μαζί της, ὄχι —τό'βαλα στὰ πόδια.

—Ἄρον τὸν κράβατόν σου καὶ περιπάτει, τῆς λέω τὴν τελευταία στιγμή πού χωρίζαμε —ποῦ τὸ θυμήθηκα;

—Τί εἶπες; ρωτάει.

—Δὲν εἶμαστε ἐμεῖς γιὰ νὰ μείνουμε μαζί, τῆς λέω. Ἔχουμε βλέπεις καὶ τὴν κοινωνικὴ διαφορὰ τόσο μεγάλη. Δὲ μοῦ πάει νά'ρχεσαι μὲ τ' αὐτοκίνητο νὰ μὲ παίρνεις ἀπ' τὸ ΑΟΥΤΕΛ.

Ἐκλαψε, μ' εὐχαρίστησε —τῆς ἔσωσα τὴ ζωὴ καὶ

λοιπὰ— καὶ τελειώσαμε μ' αὐτὴν. Ἔτσι τὰ εἶδα καὶ λίγο τί εἶναι αὐτὰ τὰ ψυχικὰ νοσήματα καὶ τὰ σέξ πού τυραννᾶνε τὸν κόσμο.

Μιὰ μικρὴ —ἄλλα ψυχικὰ νοσήματα. Μιὰ χαρὰ κορίτσι φαινότανε, δροσερὸ καὶ χαρούμενο —ἕνα λουκουμάκι. Στὸ δωμάτιο τὸ δικό μου. Καὶ δὲν ἤθελε τὸν ἔρωτα, ἤθελε, λέει, νὰ τὴ δαγκώσω. Καὶ τῆς εἶπα καὶ γώ —πὼς νὰ σὲ δαγκώσω, καρδιά μου; —δὲν εἶμαι σκύλος, καὶ νὰ μοῦ θυμώσει γι' αὐτό, νὰ ντυθεῖ καὶ νὰ φύγει ἀμέσως.

Σιαρλότε. Εἶχε ἕνα καλὸ δωμάτιο καὶ τὸ στόλιζε, τὸ συγύριζε, τὸ καθάριζε ὑστερικὰ κάθε βράδι. Ὑστερα καθότανε μόνη της, τὸ κοιτοῦσε —Ἄχ, ἔλεγε, νά'χα ἕναν ἄντρα δικό μου, νὰ μοῦ τὸ λερώνει καὶ νὰ μαλώνουμε— καὶ μάλωνε μ' ὄλους, τοὺς ἔδιωχνε πρὶν πέσουνε στὸ κρεβάτι. Φαίνεται, λοιπόν, πὼς ἔτσι εἶταν ὁ ἔρωτας ὁ δικός της, νὰ βρίσκει τοὺς ἄντρες, νὰ τοὺς παίρνει στὸ δωμάτιο καὶ νὰ τοὺς διώχνει πρὶν τὸν ἀρχίσουν. Πῆρε μιὰ φορὰ καὶ τὸ Σκουρογιάννη —πῆγε νὰ τὸν διώξει κι αὐτὸν μόλις ἔβγαλε τὰ παπούτσια του καὶ φανῆκαν οἱ κάλτσες του πού δὲν εἶταν πολὺ καθαρές.

—Τί εἶπες, μωρή; Τώρα νὰ φύγεις; Σ' ἔσφαξα οὐδιδῶ —οὐρλιαξε αὐτὸς σ' ἄπταιστα ντομπρινοβίτικα.

Αὐτὴ τὰ κατάλαβε, ἔκατσε φρόνιμα-φρόνιμα σὰν ἡ κότα.

—Βρὲ ἀθεόφοβε, τοῦ λέω, βάλε καθαρές κάλτσες τὸ Σάββατο, ἂν εἶναι νὰ βγοῦμε...

—Χάλασες καὶ σύ, μοῦ λέει. Οὐ ἔρωτας δὲ γίνεται μὲ τίς κάλτσες.

Κ' είχε δίκιο. Αὐτὴ ἡ ἔρημη τὸν ἀγάπησε — ἄς τῆς τὸ λέρωνε αὐτὸς τὸ δωμάτιο ὅσο θέλει. Καὶ δὲν τοῦ τό'πε παρὰ τὴν ὥρα πού τὸν ξεπροβοδίζαμε. Ἐκλαψε πολὺ στὸ σταθμό.

Καὶ βάλει καὶ τὴν ξανθὴ τοῦ γραφείου. Δὲν χρειάστηκε νὰ τῆς κάνω τὸ ψυχικὸ — τὸ ζήτησε μόνη της. Μὲ περίμενε ἕνα ἀπόγεμα στὴ γωνία, τὴν ὥρα πού βγαίναμε. Ἐβρεχε κιόλας. Μὲ πῆγε στὸ σπίτι της. Καὶ — νέτα-σκέτα νὰ τῆς κάνω ἕνα παιδί, χωρὶς ἀξίωση καμία γιὰ τὴν πατρότητα, γιὰ τὰ βάρη. Ὅταν ἔφυγα ἀπ' αὐτὴν, ἔνιωθα κάτι καὶ μοῦ σφιγγε τὴν καρδιά. Δὲν εἶταν ἡ ἀηδία γιὰ τὴν ἀσχήμια της. Εἶχα μιὰ λύπη γιὰ τὴν τόσο μεγάλη ταπείνωσή της — τὸ σὶ μου, ἔλεγα μέσα μου φεύγοντας, ἡ ράτσα μας, ἐμᾶς τῶν φτωχῶν. Ἡ καρδιά μου σφιγγόταν ὅλο τὸ βράδι, γι' αὐτὴ τὴν αἰμομιξία — σὰ νὰ κοιμήθηκα μὲ τὴν ἀδερφή μου — ναί, τὸν καιρὸ τῆς μεγάλης μας στέρησης — ἐκεῖνο τὸ βράδι πού παρὰ λίγο ν' ἀγκαλιαστοῦμε...

Τί μᾶς μένει ἀκόμα; Ἄ, ναί. Ὁ σταθμὸς τῶν σιδηροδρόμων πού πηγαίνω καμιά φορά, μὰ τ' ἀφήνω καλύτερα. Θὰ τὰ μάθεις ἀπ' τὸ Σκουρογιάννη. Κ' εἶναι καὶ τὸ ἑλληνικὸ καφενεῖο. Ἡ γκαστέτα, πού τὸ λέν οἱ δικοί μας. Πᾶμε λίγο κι ἀπὸ κεῖ νὰ τὸ δεῖς, νὰ μὲ δεῖς.

Ὅρεξη μεγάλη τῶν Ρομιῶν μας δὲν τοὺς ἔχω, νὰ τοὺς βλέπω τὰ μοῦτρα τους, νὰ τοὺς ἀκούω — δὲν ἔχω τίποτα νὰ κάνω μαζί τους. Πάω καμιά φορά στὸ καφε-

νεῖο καὶ γώ. Καὶ τίς ἀκούω τίς ἐξυπνάδες τους, τίς θεωρίες τῶν σοφῶν μας, τὰ παρακάλια καὶ τὰ παράπονα τῶν δυστυχισμένων, τίς ἀδερφοσύνες τίς ψεύτικες, τὰ νταηλίκια καὶ τὰ φιλότιμα.

Τὸν καιρὸ τῆς δικτατορίας γίναμε, λέει, πολλοὶ στὴν Εὐρώπη. Γίναμε πολλοὶ καὶ δῶ. Ἐνα μικρὸ ρομείκο στὴ Στουτγκάρτη. Κάθε καρυδιάς καρύδι. Εἴμαστε βέβαια ἐμεῖς πού'ρθαμε δῶ καὶ δουλεύουμε. Εἶταν καὶ κυνηγημένοι, πού τὰ κατάφεραν νὰ ξεφύγουν, μπαγκαμπόντες ὄχι λίγοι μαζί τους, πού ξεπόρτισαν μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ γελάσουνε τοὺς κουτόφραγκους, φουκαράδες, τεμπέληδες, οἱ ψευτοφιλόσοφοι, οἱ τραμποῦκοι, οἱ χαφιέδες τοῦ προξενείου. Ἐχομε ἀπ' ὅλα. Τὸ βράδι, μαζεύονται ὅλοι, γίνεται μῦλος στὸ καφενεῖο. Οἱ Γερμανοὶ μᾶς κοιτοῦνε πού γκαρίζουμε, φοβοῦνται πὼς ὅπου νά'ναι θὰ βγοῦνε μαχαίρια, πιστόλια, θὰ σκοτωθοῦμε — ἔρχεται κάποτε τὸ γκαρσόνι, μᾶς παρακαλεῖ νὰ κάνουμε ἡσυχία. Καὶ δὲν σκοτωνόμαστε. Συζητᾶμε. Πολιτικὴ. Κάνουμε ἀντίσταση στὴ δικτατορία. Θέλουμε νὰ σώσουμε τὴν Ἑλλάδα. Κ' ἐπειδὴ δὲν τὴ σώσαμε χτὲς μ' αὐτὰ πού φωνάζαμε, ξαναρχίζουμε σήμερα — ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ τὰ λέμε πάλι.

Ὅλοι μας ἔχομε ἰδέες πολιτικές. Νὰ τοὺς πάρω μὲ τὴ σειρά.

Ἐκατὸ χρόνια δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, φωνάζει κάποιος. Εἶναι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μαοῖστες καὶ τέτοια.

Καὶ τί σοῦ φταίξαμε, ρὲ φίλε, νὰ μᾶς τιμωρήσεις ἔτσι, φωνάζει ἕνας ἄλλος.

Ὁ καυγὰς ἀνάβει ἀπὸ κεῖ περὶ τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, ὅλο σοφίες πολὺ βαριές.

— Ποῦ πᾶς, ρὲ ξυπόλητε, χωρὶς τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσῆ; λὲν οἱ σταλινικοί. Ὁ παγκόσμιος ἀγώνας καπιταλισμοῦ-σοσιαλισμοῦ εἶναι τῶρα στὸ κρατικὸ ἐπίπεδο μεταφερμένος.

— Μᾶς τὰ προκόψατε μὲ τὴ Σοβιετικὴ σας Ἐνωσῆ, τὸν σταματᾷ ἓνας ἄλλος. Δὲ μᾶς πούλησε στὴ Γιάλτα; Τὸ σημεῖωμα, ρὲ φίλε, πὺ τὸ πασάρισε στὸν Τσῶρτσιλ... Ἐμένα μου τὰ λές;

Ἐχει κι ἄλλους ἀπ' αὐτοὺς τοὺς σταλινικούς, ἀνανεωτὲς τοὺς λένε. Αὐτοὶ σ' ὅλα συμφωνοῦνε, μὲ ὅλα διαφωνοῦν —καὶ δὲ σὲ κοιτοῦνε ποτὲ στὰ μάτια, εἶναι πονηρός, ὕπουλος κόσμος.

— Ἄλλο τὸ μίνιμουμ, ἄλλο τὸ μάξιμουμ, λὲν αὐτοί. Μάθε καὶ λίγο διαλεκτικὴ, ρὲ κακομοίρη, πρὶν ἀνοίξεις τὸ στόμα σου.

Καυγὰς γίνεται κι ἀπὸ κεῖ. Καὶ μπαίνουνε μέσα κ' οἱ ἄλλοι, ἀντιηγετικοί, πὺ τοὺς λένε. Αὐτουνοὺς τοὺς πρόδωσαν οἱ ἀρχηγοὶ τους —ἄλλο ἀπ' αὐτὸ δὲν ξέρουν νὰ ποῦνε. Καὶ νὰ διορθωθεῖ τὸ ἀνώμαλο κομματικὸ καθεστῶς. Μιλᾶνε μιὰ γλώσσα σχεδὸν συνθηματικὴ γιὰ γεγονότα πὺ ξέρουν καλά. Ἄν δὲν ξέρεις τὴ γλώσσα τους δὲν καταλαβαίνεις γιὰ ποιὰ γεγονότα μιλᾶνε. Ἄν δὲν ξέρεις τὰ γεγονότα, δὲν καταλαβαίνεις τὴ γλώσσα τους. Κάποτε μου φαίνονται τρελοί, μανιακοί, κάποτε θύματα ἀξιολύπτητα.

Ἐχομε καὶ τοὺς παλληκαράδες, ἀναρχικοί. Τσὲ Γκουεβέρα καὶ τέτοια. Πότε συμφωνοῦνε μὲ τὸ Γιαννῶ-

πουλο, πότε τσακώνονται καὶ μ' αὐτόν.

— Σταματεῖστε καμιά φορὰ μ' αὐτὲς τὶς βλακεῖες σας. Ἡ μπόμπα μονάχα μιλάει. Εἶσαι; Ἐτσι φωνάζει κάθε βράδι ἓνας δικός τους, φοιτητὴς εἶναι, νομίζω.

— Καὶ γιὰτί δὲν πᾶς ἐσύ, ρὲ φίλε;

— Μοναχός μου; Ἐσᾶς θέλω νὰ ξυπνήσω...

Ἐχει κι ἀπὸ Παπανδρέου. Εἶναι πολλοὶ καὶ διάφοροι. Τέλειο ξερίζωμα τοῦ καπιταλισμοῦ θέλουν οἱ μισοί, τὴ δημοκρατία θέλουν οἱ ἄλλοι —καὶ μεταξὺ τους ποτὲ δὲν τσακώνονται.

— Θὰ τὰ βροῦμε, λένε, παίρνοντας τὴν ἐξουσία.

— Γουρούνη στὸ σακί; λέει κάποιος. Ἰδέες, ρὲ, τὴν ἰδεολογία σας νὰ μᾶς πεῖτε...

Κι ἀνάβει καυγὰς κι ἀπὸ κεῖ.

Ἐχομε καὶ τοὺς τραμπούκους, τοὺς χαφιέδες τοῦ προξενείου, τοὺς ἀνθρώπους τῆς χούντας.

— Καλὰ κάναν καὶ μᾶς βάλαν στὸ γύψο, δὲν σώζεται ἄλλιῶς τὸ ρομέικο, λὲν αὐτοί.

Σκέφτομαι ἅμα τοὺς ἀκούω πὺς οἱ ρομέικες δουλειές δὲ μὲ νιάζουν ἔμένα. Ἄν σηκωνόνταν ὅμως τῶρα οἱ γενναῖοι μας φωνακλάδες καὶ τοὺς τaráζαν στὸ ξύλο, θὰ βαροῦσα καὶ γὼ καμιά μπουνιά. Δὲν σηκώνεται κανένας, μένουνε στὸ γύψο, κάθομαι καὶ γὼ στὴν ἄκρη μου. Καὶ ξανασκέφτομαι πὺς τίποτα ρομέικο δὲν ἔμεινε μέσα μου. Εἶμαι ἓνας ἀνθρωπος δίχως πατρίδα.

Κ' ἔχομε ἀπὸ πάνω καὶ τοὺς φιλόσοφους, τοὺς ψευτοφιλόσοφους, οἰκονομολόγοι, πολιτειολόγοι, κοινωνιολόγοι, ἀνθρωποκοινωνιολόγοι, ἀνθρωπο—καὶ—ψυχολόγοι. Ἡ αὐριανὴ μας ἠγεσία στὴν Ἑλλάδα. Μερικοί,

τούς βλέπεις με τὸ πρῶτο, εἶναι μπαγκαμπόντες, ἄλλοι εἶναι μόνο χαζοί. Καὶ κεῖνοι καὶ τοῦτοι, τ' ἀρχίζουν ὅλα με τὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων, τὰ διεθνή πλαίσια καὶ τὶς γενικὲς δομές, καπιταλισμός, σοσιαλισμός, ἡ σημερινὴ φάση, ἄξονες ἀναφορᾶς, βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ἐπιπτώσεις.

— Μᾶς ρημάξατε, ἀνάθεμα τὸν πατέρα σας με αὐτὲς τὶς βλακειῖες, σηκώνεται κάποτε ὁ Σκουρογιάννης κι οὐρλιάζει. Παναγία βόηθα —φούσκωσε πάλι τὰ μάγουλά του.

Ἔτσι γίνεται ἐδῶ κάθε βράδι.

Ἐγὼ —καὶ στὸ μικρὸ μου τὸ μυαλὸ πρέπει νὰ βρίσκεται βέβαια τὸ λάθος— σ' ὅλα πού λένε, τὰ βρίσκω μέσα καὶ τὰ σωστά τους. Τὰ μπερδεύω μονάχα με τ' ἄλλα σωστά πού ἀκούω ἀπ' τοὺς ἄλλους. Στὸ τέλος δὲ βγάζω τίποτα —σταματάω. Καὶ τὸ λάθος μου δὲν εἶναι πῶς ἔχω ἰδέες στραβές, εἶναι πῶς τὶς ἔχω ὅλες τὶς ἰδέες. Καὶ τὸ κόμμα μου, ἄς ποῦμε —δὲν εἶναι πάλι πῶς τό'χω διαλέξει στραβὰ —εἶναι πῶς εἶμαι με ὅλα τὰ κόμματα —δὲν ἔχω κανένα δικό μου νὰ με πάει, νὰ μ' ὀδηγήσει, νὰ με στεγάσει.

Δὲν ἔχω πολιτικὴ συνείδηση, μοῦ λέει ὁ Μπρουσάκης. Ταξικὴ δὲν ἔχω, λέει ὁ Γιαννόπουλος. Φεύγω, λοιπόν, κι ἀπ' τὸ καφενεῖο —τέλος κι ἀπὸ δῶ— καὶ τὸ μόνο κέρδος μου εἶναι αὐτό. Μαθαίνω πῶς δὲν ἔχω καὶ πολιτικὴ συνείδηση καὶ δὲν ἔχω καὶ ταξικὴ. Τὴν δική τους δὲν τὴν ἔχω, τοῦ κερατᾶ. Ἔλα ὅμως πού δὲν ἔχω κι ἄλλη —μιὰ δική μου τέλος πάντων.

Τὰ λογάριασες πόσα δὲν ἔχω; Τὰ θυμᾶσαι; Τίποτα δὲν ἔχω. Καὶ μπορεῖς, λοιπόν, νὰ μοῦ πεῖς ἐσύ, ποιός εἶμαι, ποιός μπορεῖ νά'μαι —ἓνας ἄνθρωπος πού δὲν ἔχει τίποτα;

Ὁ συγγραφέας χαμογελάει. Ὁ Κάσπαρ Χάουζερ στὴν ἔρημη χώρα, μοῦ λέει. Γι αὐτὸ τὸν ἔβαλε καὶ τὸν τίτλο σ' αὐτὸ τὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του. Καὶ μοῦ ἐξηγᾶει καὶ μένα γιὰ τὸν Κάσπαρ Χάουζερ αὐτόν, πῶς εἶταν ἓνα παιδὶ πού βρέθηκε, λέει, στὴ Γερμανία, μέσα στὸ δάσος. Βρέθηκε —δὲν ἤρθε. Καὶ μεγαλωμένο, πιά, παλληκάρι, δὲν ἤξερε νὰ μιλήσει καθόλου —καμιὰν ἀνθρώπινη γλώσσα. Ὁχι πῶς εἶταν βουβὸ —νὰ μιλήσει δὲν ἤξερε. Φαινότανε δηλαδὴ πῶς εἶχε ζήσει χωρὶς τοὺς ἀνθρώπους, μακριὰ τους —δὲν εἶχε μιλήσει με τοὺς ἀνθρώπους, δὲν τοὺς ἤξερε. Κανένας δὲν ἔμαθε πῶς ἔζησε τόσα χρόνια, ποῦ κρυβόταν, πῶς δὲν βρῆκε ποτὲ τοὺς ἀνθρώπους. Ἀχρηστο ὀλότελα μέσα σ' αὐτούς, ἀνίκανο γιὰ τὸ καθετί, κατάπληκτο μέσα στὰ πράματα τ' ἄγνωστα πού'τανε γύρω του, πέθανε γρήγορα —τὸ σκότωσαν;— κ' ἔφυγε παίρνοντας μαζί του γιὰ πάντα τὸ μυστικὸ τοῦ ἐρχομοῦ του, τῆς σιωπῆς, τῆς καρδιάς του...

Μικρὸ μου Κάσπαρ Χάουζερ... Ἀναρωτιέμαι γιὰ σένα —θὰ σ' ἐξοντώσουνε τάχα καὶ σένα σὲ κάποιο ἀπ' αὐτὰ τ' ἀδιέξοδα; Κι ἀναρωτιέμαι γιὰ μένα —με τί μπορῶ νὰ σὲ προστατέψω ἐγώ, νὰ σὲ προφυλάξω;

4. ΡΕΚΒΙΕΜ ΓΙΑ ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΡΑΦΤΗ

Καὶ σὲ τοῦτο τὸ κεφάλαιο ὁ συγγραφέας τὸν ἔχει βάλει τὸν τίτλο. Ἐγὼ δὲν ἤξερα τί θὰ πεῖ —τὴν ἔμαθα τώρα κι αὐτὴ τῆ λέξη. Καὶ δὲν ἔβαλε μόνο τὸν τίτλο —αὐτὸ τὸ κεφάλαιο, λέει, δὲ μὲ χρειάζεται, θὰ τὸ γράψει ὁ ἴδιος, ὁλόκληρο.

Εἶταν ἓνα βράδι στὸ ἐλληνικὸ καφενεῖο μ' αὐτὲς τὶς ἀτέλειωτες πολιτικὲς μας κουβέντες. Κάποιος εἶπε σὲ μιὰ στιγμή, πὼς ἐκεῖνοι τῆς ἀντίστασης, ἐκεῖνοι, μάλιστα, εἶταν ὅλοι τους σπουδαῖα παιδιά, μιὰ γενιὰ σπουδαῖα παιδιά. Καὶ πῆγαν ὅλοι χαμένοι —σὰν τὸ σκυλὶ στ' ἀμπέλι.

Ἐγὼ τὸν ἄκουσα, εἶταν κάτι σὰ νὰ μὲ χτύπησε ξαφνικά, σηκώθηκα κ' ἔφυγα. Ὁ πατέρας μου, ὁ μικρὸς ράφτης τῆς Σούρπης, ἐκεῖνος ὁ μαραμμένος ἄνθρωπος εἶτανε στὴν ἀντίσταση. Ἡ Ἀναστασία μας τὰ ἔφερε —τί δὲν ἤξερε αὐτή;— ἔφυγε καὶ μένα δὲ μοῦ'πε τίποτα. Ὑστερα ποῦ τὰ ἔμαθα ἐκεῖνος εἶχε πεθάνει —κοιμόταν ἠσυχασμένος στὸ κοιμητήρι τοῦ χωριοῦ μας. Μαθαίνοντας τὴν ἱστορία του σκέφτηκα πὼς ἐγὼ δὲν τὸν ἤξερα αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο ποῦ'ταν πατέρας μου —δὲν ἤξερα τίποτα. Μιὰ τύψη ἀπόμεινε μέσα μου —δὲν τὴν ξέρω περισ-

σότερο πῶς νὰ τὴν πῶ —σὰ νά'χω φταίξει σὲ κάποιον, νὰ τὸν ἀδίκησα —καὶ πέθανε— δὲν διορθώνεται πιά.

Ὁ συγγραφέας βγῆκε κι αὐτὸς ἀπὸ πίσω μου, ἔρχεται, στέκεται δίπλα μου.

—"Αφησέ τα τὰ παρακάτω, μοῦ λέει, θὰ τὰ γράψω ἐγώ.

συγγ

Τὸ χωριὸ τὸ δικό μας εἶναι μέσα-μέσα στὸν κάμπο. Ὅπως ὅλα τὰ χωριά στὴν Ἑλλάδα στίς καμπίσιες αὐτὲς περιοχές, εἶτανε στὰ χέρια τῶν κατακτητῶν, παραδομένο σ' ὅλη τὴν κατοχή, καταδικασμένο, χωρὶς ἐλπίδα καμιά, ὅσο νὰ τελειώσει ὁ πόλεμος. Τ' ἀντάρτικα βρισκόντανε ὠρες μακριὰ —στὸ Πήλιο ἀπὸ τὴ μιὰ τὴ μεριά, στὰ ρουμελιώτικα βουνὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ Ἴταλοὶ τὸν πρῶτο καιρό, οἱ Γερμανοί, πού'ρθαν ὕστερα, περνούσανε μέσα, μπαινοβγαίνουν ὅποτε θέλαν. Μπορούσανε νὰ παίρνουνε τρόφιμα, μὲ τὰ κατοχικά λεφτὰ στὴν ἀρχή, ἀρπάζοντας ὕστερα, νὰ ζητοῦν τὴ σοδειά, νὰ μαζεύουν ὅποτε θέλαν ὁμήρους γιὰ τὰ στρατόπεδα, γιὰ τὶς κλοῦβες, γιὰ ἀντίποινα. Ἐνα ἀπὸ κεῖνα τὰ μαρτυρικά, ματοβαμμένα χωριά τοῦ κατεχόμενου κάμπου.

Ὁ μικρὸς ράφτης τῆς Σούρπης εἶτανε στὸν πόλεμο στὴν Ἀλβανία. Μὲ τὴν κατάρρευση γύρισε πίσω κι αὐτός, ἔφτασε κάποτε σπίτι. Ὁ πόλεμος γιὰ μᾶς εἶχε τελειώσει —τ' ὄπλο του ὡστόσο αὐτὸς δὲν τό'δωσε, δὲν τὸ πέταξε. Κανένας δὲν εἶταν ἀκόμα νὰ τοῦ πεῖ —φύλα-

ξέ το. Τὸ λάδωσε καλά, τὸ φάσκισε, τό'θαψε στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ του. Ποῦ θὰ πεῖ πῶς αὐτὸς δὲν τὸν εἶχε τελειώσει τὸν πόλεμο. Οἱ Ἴταλοί, οἱ Γερμανοί, οἱ Βούλγαροι παραπάνω κατεβαίνουν καὶ μοιραζόντανε τὴν Ἑλλάδα —ἄρχιζε ἡ κατοχή.

Μὲ δυὸ τρεῖς ἀκόμα πού συμφωνήσαν μαζί του ἀρχίσαν καὶ γυρίζανε τὴν περιοχὴ —ἔτσι τοὺς ἔκοψε— ὄπλα μὴν τὰ δίνετε, μὴν τὰ πετᾶτε. "Ὅταν εἶχανε τελειώσει μ' αὐτό, καθήσαν πάλι κι ἀναρωτήθηκαν ἂν εἶτανε κανένας πού νὰ τοὺς πεῖ τί ἄλλο νὰ κάνουν —δὲν ξέραν κανένα. Τά'πανε, τὰ ξανάπανε —σηκώθηκε αὐτὸς καὶ πῆγε τότε στὸ Βόλο. Εἶταν οἱ παλιοὶ τσαγκαράδες ἐκεῖ, κομμουνιστὲς ἀπ' ἀνέκαθεν, ὅπως τὸ λέγαν οἱ ἴδιοι, λίγο τρελοί, λίγο ἀναρχικοί, λίγο χριστιανοί, μὲ τὰ σχέδια μιᾶς παγκόσμιας κομμουνιστικῆς ἀδερφοσύνης, περισσότερο στὴν καρδιά τους, παρὰ στὸ μυαλό τους —καὶ μὲ τὴ μισή τους ζωὴ στὸ μαγέρικο— ἄκακοι, ἀνώφελοι, ἀκίνδυνοι στὴν ἀρχή. Εὐλοδαρμένοι ἀργότερα, κυνηγημένοι, ἐξορισμένοι, φακελωμένοι. Πρὶν ἀκόμα ἀπ' τὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, τ' ἀκίνδυνα ἀστεῖα τους εἶχαν τελειώσει —ὁ Μπουχάριν πού τὸν λέγαν καὶ τὸν ξαναλέγαν σὰ νά'ταν Βολιώτης, τ' ἀνέκδοτά τους, οἱ φιλοσοφίες τοῦ μαγειρείου. Μερικοὶ τους τώρα γυρίζαν ἀπὸ τὴν τετράχρονη ἐξορία.

Αὐτὸς δὲν εἶταν κομμουνιστής. Ἀπό'ναν ράφτη παλιό του φίλο μπόρεσε καὶ τοὺς βρῆκε. Τοῦ φανῆκαν ἄνθρωποι μυθικοὶ —οἱ καβαλάρηδες μιᾶς νέας ἀποκάλυψης. Καλὰ τὰ κἀνατε, τοῦ'πανε. Νὰ γυρίσει τώρα στὸ χωριὸ του, θὰ'ρθοῦν ἐκεῖ νὰ σᾶς βροῦν. Καὶ γύρισε,

τά'πε και τῶν ἄλλωνῶν —και πῆγαν ἐκεῖ και τοὺς βρῆκαν. Ἡ μικρὴ τους ὀμάδα μπῆκε στὸ ΕΑΜ. Και κά-
ναν κι αὐτοὶ ἐκεῖνα τὰ λίγα-πολλὰ πού'χαν νὰ κάνουν
μέσα σ' αὐτὸ πού λεγόταν ἀντίσταση, ὡς τὰ σαράντα
τρία πού ἀγριέψαν τὰ πράματα.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸν καιρὸ ὁ μικρὸς ράφτης τῆς Σούρ-
πτης ἀκούγοντας ἀπὸ τοὺς ἄλλους, διαβάζοντας τις πα-
ράνομες ἐφημερίδες και τ' ἄλλα χαρτιά πού τοὺς στέλ-
ναν, ὀδηγώντας αὐτὸς ἄλλους ἀνθρώπους, πέρασε μέσα
του δρόμους πού δὲν τοὺς ἤξερε. Ὡς τὸν πόλεμο δὲν
ἔζησε ἄσχημα. Ἐφκίαζε ἐκεῖνο τὸ σπίτι, ἀγόρασε και
τὴν τρίτη Σίγγερ γιὰ νά'χει και κάλφα, τεχνίτης δὲν
εἶταν κακός, ἡ πελατεία δὲν ἔλειπε. Και δὲν σκέφτηκε
γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τίποτα παραπάνω ἀπὸ μιὰ τίμια, προ-
κομμένη ζωὴ μ' αὐτὸ τὸ ραφτάδικο, μ' αὐτὴ τὴν τέχνη
του, μ' αὐτὴ τὴ γυναῖκα πού'τανε δίπλα του, στέρεα και
σιωπηλὴ —ἡ μάνα σας. Ἡ ζωὴ του εἶταν αὐτὸς ὁ κύ-
κλος, σωστά φκιασμένος μὲ τὸ δικό του τὸ χέρι, ὅσο
μποροῦσε νὰ φτάσει τὸ χέρι του. Ὁ συμμαχικὸς πό-
λεμος τώρα στὸν κόσμο, ἡ ἀντίσταση στὴν Ἑλλάδα —
σοσιαλισμὸς και δημοκρατία, πατρίδα κ' ἐλευθερία, τὰ
δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων, ἡ ζωὴ τῶν λαῶν —και-
νούργια πράματα ὀλότελα, τὸν σπάζαν ἐκεῖνο τὸν κύκλο
κ' ἡ μικρὴ του ζωὴ ἔνιωθε τώρα νὰ ἐνώνεται μὲ τὴ με-
γαλοσύνη τῆς κοινῆς ἀνθρώπινης ὑπόθεσης. Ὁ μικρὸς
ράφτης τῆς Σούρπτης ὀνειρευότανε. Τὸν κόσμο —τὸν
ἑαυτὸ του μέσα στὸν κόσμο. Ὀνειρευόταν. Αὐτὸ πού
βρίσκεις ἐσὺ νὰ λείπει στὸ καφενεῖο, νὰ λείπει στὰ
κόμματα τὰ σημερινά. Ὁ μεγάλος μῦθος. Ὁ ἀκέριος.

Ἦστερα ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῶν Ἰταλῶν ἔγινε ἐκεῖ-
νη ἡ σύσκεψη τοῦ Ἀλμυροῦ. Εἶτανε κι αὐτὸς, γραμμα-
τέας πιά τοῦ ΕΑΜ τοῦ χωριοῦ του. Εἶταν κι ἀπὸ τοὺς
ἀντάρτες ἀντιπρόσωποι —κι ἀπὸ τὸ Πήλιο κι ἀπὸ τὴ
Ρούμελη. Τρία πράματα ζήτησαν αὐτοὶ: Τρόφιμα, συν-
δέσεις, πληροφορίες. Οἱ ἄλλοι μιλῆσαν ὄλοι γιὰ τις με-
γάλες δυσκολίες στὸ σκλαβωμένο κάμπο. Μαζὶ μὲ τοὺς
Γερμανοὺς εἶτανε τώρα κ' οἱ φασίστες τῆς Θεσσαλίας,
ὀργανωμένοι, ὀπλισμένοι καλά, μὲ τὴ μυστικὴ ἐνθάρ-
ρυνση τῶν Ἀγγλων. Ἐνας βραχνὰς ἀπλωνόταν σ' ὄλο
τὸν κάμπο, πνίγοντας τὴν ἀνάσα τῶν ἀνθρώπων —και
τὸ τέλος τοῦ πολέμου δὲ φαινότανε κοντινὸ.

Αὐτὸς εἶταν ἔτοιμος. Τὴν παίρνω ἐγὼ τὴν περιοχὴ
μας, σηκώθηκε κ' εἶπε, ἂν μοῦ τὴ δίνετε, ἂν μὲ πιστεύε-
τε. Ἐσεῖς οἱ ἄλλοι, πιὸ νέοι ἀπὸ μένα, φύγετε πιά στὸ
βουνό, σᾶς ξέρουν, σᾶς κουβεντιάζουν, σᾶς ὑποπτεύον-
ται —κάνετε και μερικὲς ἀστόχαστες παλληκαριές. Νὰ
πάρετε μαζί σας και τις γυναῖκες σας, τὰ παιδιὰ σας.

— Ἐχεις και σύ, τοῦ'παν οἱ ἄλλοι.

— Ἀργότερα, ἂν χρειαστεῖ, τοὺς φευγατίζω κ' ἐγὼ.
Δὲν μὲ ξέρουν ἀκόμα.

Και τὸν πιστέψαν και τοῦ τὴ δῶσαν αὐτουνοῦ τὴν
περιοχὴ. Ὄταν τὴ ζήτησε τὸ πρωί, ἔνιωθε τὰ γόνατά
του και τρέμαν, φοβήθηκε μὴ τὸν νομίσουν θρασίμι,
μὴν εἶταν ἀνάξιος. Τώρα πού σκορπίζαν ἕνας-ἕνας, ἔφευ-
γε ἀπὸ κεῖ κ' ἕνας σκοπὸς ἀντάρτικου τραγουδιοῦ ὀδη-
γοῦσε τὰ βήματά του. Γυρίζοντας σπίτι, δὲν ἀνέβηκε πά-
νω, μπῆκε στὸ ἐργαστήρι του κ' ἔκατσε ἐκεῖ. Και τότες,
ἡ γυναῖκα ἐκεῖνη πού'ταν ἡ μάνα σας, κατέβηκε κάτω

κι αυτή, με την 'Αναστασία στην άγκαλιά, κάθησε σε μιάν άκρη και δέν είπε τίποτα. Κάποτε σήκωσε αυτός τὰ μάτια του και τὴν κοίταξε. Σήκωσε κι αυτή τὰ δικά της —μείναν ἔτσι και κοιταζόντανε. Αὐτὸς εἶδε ὕστερα τ' ἀγαπημένο πρόσωπο νὰ φωτίζεται ἀκέραιο, ἕνα χαμόγελο πέρα γιὰ πέρα σ' ὄλο τὸ πρόσωπο —πὼς ὅλα σωστά καμωμένα —πὼς μέσα κι αὐτὴ —σὲ ζωὴ και σὲ θάνατο— ἀπὸ μένα, τὴ γυναίκα σου...

'Απὸ τὴν ἄλλη μέρα. 'Ο μικρὸς ἄνθρωπος με προσοχή και με τάξη μεγάλη ἄρχισε κ' ἔδενε τὰ σκοινιά του ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ σ' ὅλη τὴν ἐπαρχία. Αὐτὸς —πὸ δέν εἶχε σκεφτεῖ ποτὲ τέτοια πράματα. Και πότε καθότανε στὸ ραφτάδικο περιμένοντας ἤσυχια κι ἄγρυπνα τοὺς συνδέσμους του με τὶς ἐντολές, τὶς ὁδηγίες, τὰ σημειώματα, τὶς πληροφορίες, τὰ δέματα. Κάποτε χρειαζότανε νὰ πάει μονάχος του. Και πήγαινε, τὰ κανόνιζε, ξαναγυρίζοντας σπίτι —νὰ τὸ ξαναρχίσει τὴν ἄλλη μέρα τὸ ἴδιο παιγνίδι με τὸ θάνατο.

Εἶχανε κ' οἱ Γερμανοὶ τοὺς δικούς τους ἀνθρώπους, τοὺς εἶχανε βέβαια κ' οἱ φασίστες τῆς Θεσσαλίας. Δέν ἀργήσανε νὰ τὸ μάθουν γιὰ κείνους τοὺς ἄλλους, πὸ προφτάσανε και τοὺς ξεφύγαν μέσ' ἀπ' τὰ χέρια. Μπορούσαν πιά νὰ τὸ βλέπουν πὼς κάτι καινούργιο γινότανε σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ, σ' ὅλη τὴν ἐπαρχία. Οἱ πληροφορίες τους λέγαν γιὰ κάποιον ἄνθρωπο πὸ κρατοῦσε τὰ σκοινιά τῆς ὀργάνωσης με χέρι γερό. Βαλθῆκαν νὰ τὸν γυρεύουν κἀνοντας κάθε τρόπο νὰ τοῦ σπάσουν τὸ δίχτυ, με σκοτωμούς, με βασανιστήρια και με μπλόκα —και

με παγίδες πολλές πὸ τοῦ στήσανε. Τὸ δίχτυ δέν ἔσπασε, οἱ παγίδες δέν πιάσαν. 'Ο ἄνθρωπος πὸ ζητοῦσαν τοὺς ξέφευγε, ὁ μηχανισμὸς του λειτουργοῦσε, οἱ πληροφορίες, οἱ ὁδηγίες του φτάνανε στὸ βουνό, οἱ συνδέσεις του ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ μέναν ἀπείραχτες, οἱ ἀποστολές του πηγαίναν ἀπὸ δρόμους σιγουρεμένους. Ἔτσι τὸν ἄγριο ἐκεῖνο χειμῶνα τοῦ σαράντα τρία, ἔτσι και τὴν ἀνοιξὴ τοῦ σαράντα τέσσερα —ἔτσι κ' ὕστερα, πὸ ἀρχίσαν τὰ πράματα νὰ δείχνουν τὸ τέλος. Δυὸ-τρία χτυπήματα πὸ κατεβῆκαν οἱ ἀντάρτες και δώσαν και στὰ φυλάκια και στοὺς φασίστες και μέσα στὸν Ἄλμυρό, δὲ μπορούσανε στὴν Κομμουντατούρα νὰ μὴ σκεφτοῦν πὼς εἶταν δικὴ του δουλειά. Δὲ μπορούσαν μόνον νὰ φανταστοῦνε γιὰ τὸν ἄνθρωπο πὸ ζητοῦσαν πὼς εἶταν ἐκεῖνος ὁ ράφτης τῆς Σούρπης, ὁ ἤσυχος ἄνθρωπος πὸ τὸν βλέπαν νὰ κάθεται με τὶς ὥρες στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ του, παίζοντας με τὰ δύο παιδιὰ του και σκαλίζοντας τὰ λαχανικά του. Τὸν ζητούσανε περισσότερο μέσα στὸν Ἄλμυρό, στὴ Νέα Ἀγχίαλο ἀργότερα.

'Ο συγγραφέας μας λέει πὼς δέν τό'χει σκοπὸ νὰ γράφει τώρα τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς, νὰ περιγράψει τὰ γεγονότα πὼς γίνανε σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ ἢ σὲ μιάν ἄλλη. Οὔτε νὰ γράφει ἕναν ὕμνον γιὰ τὸν καιρὸ τῆς ἀντίστασης. Οὔτε νὰ φτιάσει ἕναν ἥρωα. Θέλει μονάχα νὰ πεῖ, πὼς ὁ μικρὸς ἄνθρωπός του, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος πού'ταν πατέρας μου, τό'κανε τέσσερα χρόνια αὐτὸ πὸ νόμιζε χρέος του. Πιστὰ γιὰ τοὺς ἄλλους, τελειωμένα γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο. Και πὼς χαιρότανε πάρα πολὺ κἀνοντάς το —μιὰ καινούργια χαρά, πὸ δέν τὴν ἤξερε

ὡς τότε. Ὁ μέγας κόσμος μαζεύεταν ὅλος σὲ κεῖνο τὸ ἄλωνάκι τοῦ δικοῦ του ἐλάχιστου χρέους «για τὰ ὕψιστα συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος». Καὶ τὸ ἄλωνάκι τοῦ δικοῦ του Μεσολογγιοῦ φωτιζότανε κάθε πρωὶ ἀπὸ ἄνω ἢ ἄνω πού ξανανέβαινε ἀπὸ πρωὶ σὲ πρωὶ καινούργιος καὶ πάλι καινούργιος. Καὶ θέλει νὰ πεῖ πὼς ὁ ράφτης τῆς Σούρπης δὲν εἶταν ὁ μόνος καὶ πὼς δὲν εἶταν ἡ μάνα μας μόνο πού πε τὸ ναὶ τὸ δικό της. Πὼς χιλιάδες καὶ χιλιάδες Ἕλληνες ἀνεβήκανε τότε στὴν κορφή τοῦ ἑαυτοῦ τους, μὲ τὸ χρέος καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα. Κανενὸς τους δὲν εἶταν ἔργο δικό του μονάχα — ὄλων ὄλων τους εἶταν τὸ ἔργο ὄλων ὄλων. Ὁ φίλος τοῦ καφενεῖου εἶχε δίκιο — εἶταν ὅλοι τους σπουδαῖα παιδιά, μιὰ γενιὰ σπουδαῖα παιδιά.

...Καὶ πῆγαν ὅλοι χαμένοι. Σὰν τὸ σκυλὶ στὸ ἀμπέλι. Ὁ συγγραφέας λέει καὶ δῶ πὼς δὲν τόχει τώρα σκοπὸ νὰ γράψει πὼς γίναν τότε τὰ πράματα, πὼς γύρισε ἔτσι ὁ τροχὸς τόσο γρήγορα κ' οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι πού κάναν τὸ χρέος τους βρέθηκαν ὅλοι κατηγορούμενοι γιὰ φονιάδες καὶ γιὰ προδότες, πὼς χάθηκε ἐκεῖνος ὁ κόσμος. Δυνάμεις πολλές, μεγαλύτερες πέσαν ἀπάνω του. Ἀνίδεος ὅπως εἶταν, ἀνώριμος, ἀπονήρευτος, μαγεμένος ἀπὸ τὴν ὁμορφιά πού ἔχε φτάσει ν' ἀγγίξει — ὁδηγημένος στραβά, νικήθηκε. Καὶ νικημένον — τὸν ἔσφαξαν. Τόσο μόνο. Μὰ δὲ μπορεῖ νὰ μὴν πεῖ πὼς τὸ ρομέικο τότε, γιὰ μιὰν ἀκόμα φορά, τὴ θέλησε μ' αὐτὸ

πού γίνηκε τότε μὲ τὴν ἀντίσταση καὶ τὴν προσπάθησε πάλι τὴν προκοπὴ του, μακελεύτηκε πάλι γι' αὐτὴν — καὶ πάλι δὲν ἔγινε τίποτα.

Τὸ ρομέικο μὲ τὶς χαμένες γενιές του...

Ἀπὸ τοὺς πρώτους πού πιάστηκαν στὴν περιοχή τὴ δική τους μόλις ἄρχισαν οἱ διώξεις εἶταν αὐτός. Τώρα πιά τὸ ξέραν ὅλοι τους ποιὸς εἶταν — ὁ γραμματέας τοῦ ΕΑΜ στὴν ἐπαρχία, ὁ ἀσύλληπτος, τὸ γερὸ τὸ χέρι. Τὸν πῆγαν στὶς φυλακὲς τοῦ Βόλου, μαζί μὲ τρεῖς ἄλλους ἀπὸ τὸ χωριό, τρεῖς ἀπὸ τὸν Ἀλμυρὸ καὶ πέντε ἀπὸ τὰ γύρω χωριά. Στὴ δικογραφία πού ἀρχίσαν καὶ φικιάχνανε, τοὺς φορτώναν ἕξη φόνους, μὲ πρῶτο κατηγορούμενο αὐτόν. Μείνανε δύο χρόνια στὴ φυλακὴ, περιμένοντας τὴ δίκη μὲ τὴ σίγουρη θανατικὴ καταδίκη.

Πέρα ἀπ' τοὺς τοίχους τῆς φυλακῆς τῆς δικῆς τους ἀπλωνότανε καὶ δυνάμωνε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ σπαραγμὸς του, ἡ ἀμφιβολία πού διαδεχότανε τώρα τὴ μεγάλη πίστη, ἡ ἀπόγνωση πού διαδεχότανε τὴν ἐλπίδα καὶ τ' ὄνειρο — περνοῦσαν τοὺς τοίχους τῆς φυλακῆς, τοὺς φτάναν κι αὐτούς: Εἶταν δικαιωμένος, δὲν εἶταν; Σωστά τὰ κάναν — δὲν τὰ κάναν σωστά; Εἶχε δικό τους φταίξιμο μέσα — δὲν εἶχε; Καὶ πού βρισκόταν; Ποιὸς τόχε;

Ὁ μικρὸς ράφτης τῆς Σούρπης, πού ἔχε φτάσει νὰ γίνε ἀρχηγὸς τῶν ἀνθρώπων στὸν τόπο του, δὲ μποροῦσε νὰ ξέρει γι' αὐτά. Μποροῦσε μόνο νὰ ξέρει πὼς εἶχανε νικηθεῖ, πὼς ἡ δίκη τους δὲν θάτανε δίκη, ἢ θανατικὴ καταδίκη τους εἶτανε σίγουρη. Καὶ σκεφτόταν

πώς όταν έρθουν έτσι τὰ πράματα —και χάνονται όλα χωρίς έλπίδα καμία, ο θάνατος είναι τότε και λυτρωμός και δικαίωση —και σώζονται πάλι τὰ πάντα. Και τὴν περίμενε τώρα κι αὐτὸς τὴ δική του θανάτωση. "Οχι μὲ τὴν παλληκαριά τῶν γενναίων —δὲν ἔβγαине τίποτα γιὰ κανέναν ἀπὸ τὸ δικό του τὸ θάνατο. Οὔτε καν σὰν ἐξίσωση γενική, μιὰ τελικὴ ἀναγωγὴ τῆς ζωῆς. Τὴν περίμενε μὲ τὴ σιγουριά τῶν τελειωτικῶν νικημένων —πὼς χάθηκαν όλα —ἐντάξει— μὰ παραπέρα δὲν ἔχει —ὑπάρχει πάντοτε ὁ θάνατος κ' εἶναι ἓνα τέρμα και σταθερὸ και ἀναφαίρετο. Τό'πε και στοὺς ἄλλους πού'τανε μαζί του —Μὴ φοβάστε, ρε παιδιά, θὰ μᾶς σκοτώσουν, τελειώνουν όλα σὲ λίγο. Μερικοὶ τους τὸν φοβόνταν τὸ θάνατο, μερικὸς τοὺς ἔπνιγε ἢ ἀδικία του, μερικοὶ τους ἐλπίζαν ἀκόμα, θέλανε νὰ σωθοῦν —ἀπὸ τὸ θάνατο μόνο— και τὰ βρίσκουν ὕστερα —ἢ ζωὴ δὲν εἶχε τελειώσει μ' αὐτὴ τους τὴν ἦττα. Γι' αὐτὸν —εἶχε τελειώσει. Εἶταν ἔτοιμος.

Τότε μπῆκε στὴ μέση ἐκείνη ἢ θειά του τοῦ Βόλου, ἢ θρήσκα και πλούσια πού λέγαμε.

Χήρα ἀπὸ χρόνια, χωρίς παιδιά, μὲ περιουσία μεγάλη, χτήματα στὴ Θεσσαλία, σπίτια στὸ Βόλο, χρυσάφια και ὁμολογίες στὴν τράπεζα —εἶχε βαλθεῖ ν' ἀνεβεῖ πάνω ἀπὸ τὴν ταπεινὴ της καταγωγὴ. Μονάχα αὐτὸ —νὰ μπεῖ στὴν καλὴ κοινωνία. Τὸ χρῆμα, πού μπο-

ροῦσε νὰ τὸ ξεδεύει χωρίς νὰ λυπᾶται, τὸ πρακτικὸ, χοντρό της μυαλὸ και πᾶν' ἀπ' όλα ἢ βαθιά της καταφρόνηση ἀκριβῶς γιὰ τὴν κοινωνία πού ζητοῦσε νὰ φτάσει —μπῆκαν όλα στὴν ὑπηρεσία τοῦ σκοποῦ της. Τὰ κατάφερε —ἢ φιλοδοξία της μεγάλωνε. Ἀγράμματη και πανάσχημη, μὲ λίγο μαῦρο μουστάκι, μὲ τὸ σιδερένιο σταυρὸ κρεμασμένον ἀπάνω στὸ μεγάλο της στήθος, εἶχε μπεῖ, πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἀκόμα, σὲ όλα τὰ γυναικεῖα σωματεῖα τοῦ Βόλου και μπῆκε και στὰ ἄλλα, τὰ θρησκευτικὰ, τὰ φιλανθρωπικὰ, τὰ ἐθνικὰ. Εἶταν κιόλας μεγάλος ἄνθρωπος —ἀπὸ τὰ στηρίγματα τῆς κοινωνίας —πού καταφρονουσε. Οἱ κυράδες τῆς καλῆς τάξης τοῦ Βόλου, πού δὲν τὴν θέλαν, αὐτὴ τὴν ταπεινὴ και χυδαία —λυγίσαν μπροστὰ της, τὴν ἀνέχτηκαν, τὴ δεχτῆκαν.

Μὲ τὴν κατοχὴ ἔπεσε ἔξω λιγάκι, νόμισε πὼς ἔφτασε ἢ ὥρα της ἢ μεγάλη και τὸ τράβηξε τὸ σκοινί. Ἄνθρωπος τῆς καραμπινερίας στὴν ἀρχή, τῆς κομμουντατούρας ὕστερα, μὲ τοὺς Γερμανοὺς ἀξιωματικούς νὰ τῆς φιλᾶνε τὸ χέρι, ἔγινε παντοδύναμη και φοβερή, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος σ' ὅλη τὴ Θεσσαλία. Μονάχα, πιδ ὕστερα, μὲ τὶς φασιστικὲς ὀργανώσεις πού γίναν, μπόρεσε νὰ δεῖ και νὰ διορθώσει τὸ λάθος της —ὄχι, δὲν εἶταν αὐτὴ ποτὲ μὲ τὸ Χίτλερ, τοὺς κομμουνιστὲς μονάχα δὲν ἤθελε, τὰ ἐγγλεζάκια περίμενε πάντοτε. Κινδύνεψε ὡστόσο πολὺ σοβαρὰ τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς ἀπελευθέρωσης —οἱ ὀργανώσεις τῆς πόλης ζητούσανε νὰ πιαστεῖ, νὰ δικαστεῖ γιὰ δοσίλογη —ἀπὸ τὸ ΕΑΜ τὴν ἀπειλοῦσαν νὰ τὴ σκοτώσουν. Τό'χαν, φαίνεται

ἀποφασισμένο καὶ δὲν τὸ τόλμησαν —ὁ συγγραφέας λέει ἐδῶ πὼς τὴν εἶχανε κιόλας χαμένη τὴν παλιά σιγουριά τους γιὰ κείνα πού ἀποφάσιζαν. Πού θὰ πεῖ πὼς εἶτανε πιά νικημένοι.

Ἄλλαξαν τὰ πράματα —γλύτωσε κι αὐτή. Καὶ ξαναβγήκε φοβερότερη τώρα, σιγουρότερη —πατοῦσε πιά σὲ γερὸ σανίδι. Ξαναπῆρε τὴ θέση της σ' ὅλα τὰ समाτεῖα τῆς πόλης. Ἡ καλὴ κοινωνία —πού τόσο τὴν ἤθελε καὶ τόσο πολὺ τὴν καταφρονοῦσε— πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι της τὴν ἔβαλε πιά. Εἶχε θριαμβεύσει —ὅλα τῆς βγήκαν σὲ καλό.

Αὐτὸν δὲν πῆγε ποτὲ στὴ φυλακὴ νὰ τὸν δεῖ, τὴ γυναίκα του δὲν πῆγε ποτὲ νὰ τὴ βρεῖ. Τὴ βοήθησε στέλνοντάς της κάτι χρήματα κάθε μῆνα —καὶ πῆρε στὸ σπίτι της τὸ μεγάλο παιδί τους —ἐσένα δηλαδή. Καὶ μπῆκε στὴ μέση. Τὸν μίσησε αὐτὸν —ὅσο ποτὲ κανέναν δὲν εἶχε μισήσει. Παιδί τ' ἀδερφοῦ της, τὸν εἶχε βοηθήσει στὰ πρῶτα χρόνια, τοῦ παραστάθηκε κ' ὕστερα βλέποντάς τον νὰ προκόβει, ἤσυχος καὶ ταπεινός, τὸν ἐνθάρρυνε στὸν καλὸ δρόμο πού πήγαινε. Μαθαίνοντας τώρα πὼς εἶχε σηκώσει κεφάλι στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς —αὐτὸς ὁ τίποτας πού θέλησε δόξες κι ἀρχηγιλίγια— δὲ μπορούσε νὰ τοῦ συγχωρέσει τὴν ἀχαριστία. Βάλλθηκε νὰ τοῦ σώσει τὴ ζωὴ, βγάζοντάς του τὸ φωτοστέφανο —αὐτὸ τὴν ἐνόχλησε, τὴν ἐρέθιζε.

Ἔτσι πού τὸ σκεφτόταν αὐτὴ γιὰ τὸ φωτοστέφανο —μποροῦσε ν' ἀρέσει καὶ στὶς Ἀρχές. Τὴν κατάλαβαν. Ἔχοντάς της ἐμπιστοσύνη —τὸ δέχτηκαν. Αὐτὸ τοὺς

χρειαζότανε περισσότερο. Νὰ τὸν σκοτώσουν —ἐναν ἀκόμα— τὸ κἄναν ὅποτε θέλαν —τὸ φωτοστέφανο μένει γιὰ πάντα. Μποροῦσαν, λοιπόν, νὰ τοῦ χωρίσουν τὴ δίκη, νὰ μὴ δικαστεῖ μὲ τοὺς ἄλλους —αὐτὸ τοὺς πρότεινε. Ἐγίνε. Εἶταν τὸ πρῶτο της βῆμα καὶ ἡ ἄγια γυναίκα παρακάλεσε τὸ θεὸ της νὰ τῆς εὐλογήσει καὶ τ' ἄλλα, τὰ παραπέρα. Αὐτὸς στὸ κελί του δὲν ἤξερε τίποτα, περιέμενε πάντα τὸ θάνατο.

Στὰ σαράντα ἑφτά ἔγινε ἡ δίκη τῶν ἄλλων. Στὸ ἔκτακτο στρατοδικεῖο τοῦ Βόλου. Ὅσες φορές ἀναφερότανε τ' ὄνομά του, πότε ὁ πρόεδρος, πότε ὁ ἐπίτροπος λέγανε, ναί, καὶ βέβαια, τὰ ξέρουν, θὰ τὸν δικάσουν ἀργότερα αὐτόν. Τότε κ' οἱ ἄλλοι —κι αὐτοὶ πού φοβόνταν τὸ θάνατο καὶ κείνοι πού'χαν ἐλπίδα πὼς θὰ σωθοῦν, τὰ φορτώσαν ὅλα σ' αὐτόν. Καὶ τὰ ψέματα καὶ τ' ἀληθινά. Καὶ δὲν σώθηκαν. Μὲ τὴ σύντομη διαδικασίᾳ τοῦ καιροῦ ἐκείνου τοὺς καταδίκασαν ὅλους σὲ θάνατο.

Τὸ πρῶτὸ τῆς ἐκτέλεσης ἄκουσε τὶς πόρτες τῶν κελιῶν τους ν' ἀνοίγουν, βήματα πολλὰ στὸ διάδρομο. Κατάλαβε. Πῆγε στὸ παραθυράκι τῆς δικῆς του πόρτας, εἶδε νὰ τοὺς παίρνουν. Πέρασαν μπροστά του, τοὺς φώναξε μὲ τὰ ὀνόματά τους, ἔβγαλε τὸ χέρι του μέσα ἀπὸ τὰ σίδερα, νὰ τοὺς ἀγγίξει πού φεύγουνε, κανένας δὲ γύρισε τὸ κεφάλι του νὰ τὸν δεῖ, κανένας δὲν τὸν ἀποχαιρέτησε. Τί ἔγινε; Γιατί τὸν ἄφησαν αὐτόν; Πῶς ἔγινε; Εἶχε πιστέψει πὼς φτάνοντας στὴν ἀπελπισία πού'χε φτάσει, μῆτε καλὸ μῆτε κακὸ δὲν εἶχε νὰ βρεῖ παραπέρα. Ἡ ζωὴ του μὲ τοὺς ἄλλους εἶχε τελειώσει

—οί λογαριασμοί του μὲ τὰ περασμένα, τὰ τωρινὰ κλειστῆκαν γιὰ πάντα. Καὶ νά, πού δὲν κλείστηκαν. Ἡ ἀγωνία ἐρχότανε τώρα στὸ τελευταῖο του καταφύγιο, ξαναφέροντας μέσα τοὺς ἄλλους, ξαναμπάζοντας μέσα τὰ τωρινὰ —τί εἶχε γίνει; —πῶς εἶχε γίνει; —γιατί;

Ἔμεινε ἄλλα τρία χρόνια στὴ φυλακή, ρεύοντας καὶ περίμενε ἀκόμα τὸ θάνατο. Δὲν ἐρχόταν. Ἡ δίκη του ὀρίστηκε, ἀναβλήθηκε, ὀρίστηκε, ἀναβλήθηκε πάλι. Ἡ γυναίκα του πήγαινε πάντοτε καὶ τὸν ἔβλεπε, τοῦ χαμογελοῦσε πάλι —τὸ πικραμένο της χαμόγελο τώρα— μὰ γιὰ κεῖνο τὸ μόνο πού'θελε τώρα νὰ μάθει, αὐτὴ δὲν ἤξερε νὰ τοῦ πεῖ. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους πού περνοῦσαν —μένανε, φευγαν γι' ἄλλοῦ, τοὺς σκοτώναν, ποτὲ δὲν ἔμαθε τίποτα. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τελείωνε ἔξω —μιὰ τελειωτικὴ συντριβή— οἱ τουφεκισμοὶ λιγοστεύανε, ὁ δικός του ὁ θάνατος ἀναβαλλόταν ἀκόμα.

Καὶ τότες, ὅταν τὸ σκέφτηκε αὐτὴ, πῶς εἶταν πιά καλὰ-καλὰ δουλεμένος, φανερώθηκε ἡ ἄγια γυναίκα. Ὅχι στὸ ἐπισκεπτήριο τῶν ταπεινῶν, στὸ γραφεῖο τοῦ διευθυντῆ ζήτησε νὰ τῆς τὸν φέρουν. Τὸν φέραν. Τὸν βάλανε καὶ στάθηκε δίπλα στὴν πόρτα. Ἔμεινε ἐκεῖ μὲ τὰ μάτια κατεβασμένα. Αὐτὴ καθόταν κρατώντας μὲ τὸ δεξί της χέρι τὸ σιδερένιο σταυρό της.

—Ναί, εἶπε σὲ λίγο. Ἐγώ, Ἀναστάση, σοῦ τὴν ἔσωσα τὴ ζωή. Ἐγώ τὸ ξέρω μὲ πόσους κόπους καὶ πόσες θυσίες... Πῶς τὰ κατάφερες ἔτσι, μωρὲ παιδί μου; Εἶτανε πολὺ δύσκολο νὰ σὲ σώσω. Τοὺς εἶπα ὀλωνῶν, ἐσύ δὲν εἴσουνα γιὰ φονιάς, αὐτὰ τὰ τέρατα σὲ

πήρανε στὸ λαιμό τους. Τώρα σὲ κατηγοροῦν οἱ ἴδιοι πῶς εἴσουνα καὶ προδότης, γι' αὐτὸ δὲν σὲ σκότωσαν.

Ὅπως στεκόταν κοντὰ στὴν πόρτα, ἔκανε ἓνα βῆμα παραμέσα στὸ γραφεῖο, πῆγε κοντὰ της, ἔβαλε τὸ χέρι στὸν ὄμο της.

—Ἐσύ τά'κανες ἔτσι; τὴ ρώτησε.

—Καὶ βέβαια... Ἔπρεπε νὰ σὲ σώσω.

—Σ' εὐχαριστῶ τουλάχιστο πού μοῦ τό'πες —δὲν ἔχω φταίξει σὲ τίποτα.

Αὐτὴ τινάχτηκε πίσω, τὸ χέρι του ἔπεσε κάτω, ξαναγύρισε στὴ θέση του κοντὰ στὴν πόρτα.

—Ἀκόμα, λοιπόν, δὲν θέλεις νὰ βάλεις μυαλό; Αὐτοὺς συλλογιέσαι ἀκόμα;

—Πές τους ἐσύ, μωρὲ θειά μου, νὰ μὲ σκοτώσουν καὶ μένα. Τί μ' ἀφήνουν ἀκόμα; Κάνε το γιὰ μένα, γιὰ τὴν ψυχὴ σου...

Ἡ ἄγια γυναίκα σηκώθηκε ὀρθή.

—Σὲ γέλασαν, εἶπε. Δὲ γίνεται. Ὅλοι οἱ δικοί σου σ' ἔχουνε πιά γιὰ προδότη. Οἱ γυναῖκες τους σὲ καταριοῦνται. Φαρμακώσου, ἂν θέλεις, κρεμάσου μέσα στὴ φυλακή, πάλι δὲ γλυτώνεις τώρα. Σ' ἔπνιξαν οἱ ἔξη φόννοι σου, θὰ ποῦνε, σ' ἔπνιξε κ' ἡ προδοσιά σου, τὸ αἷμα τῶν ἄλλων... Σκέψου καὶ κάνε... Ἐγὼ σοῦ τὴν ἔσωσα τὴ ζωή. Ἦρθα τώρα νὰ σὲ πάρω.

Δὲν εἶπε τίποτα. Ἔμεινε ἓνα χρόνο ἀκόμα στὴ φυλακή, ἡ ἄγια γυναίκα δὲν ξαναφάνηκε. Ἦξερε τώρα κι αὐτὸς πῶς εἶχαν γίνει τὰ πράματα καὶ πῶς φταίξιμο δικό του δὲν εἶτανε μέσα. Ἡ τελευταία ἀγωνία πού μπορούσε νὰ τὸν δένει μὲ τὴ ζωή, μὲ τοὺς ἄλλους,

τὰ περασμένα, τὰ τωρινά, ἔφυγε τώρα κι αὐτή. Πίκρα, παράπονο, ὀργή καταχωνιάστηκαν ὅλα. Ἡ συναίσθηση τῆς τελειωτικῆς ἡττας ἔμεινε μόνο. Μέσα σ' αὐτὴν εἶταν κ' ἡ θειά του. Ὅχι δική του κακοτυχιά καὶ παράξενη —λογικὴ καὶ κανονικὴ μέσα στὸ νόμο τῆς ἡττας. Μέσα σ' αὐτὸν οἱ πεθαμένοι μονάχα μένουν δικαιωμένοι. Ὁ δικός του ὁ θάνατος δὲν ἦρθε τότε στὴν ὥρα του, δὲν ἦρθε ἀργότερα, δὲν εἶτανε νά'ρθει. Γι' αὐτὸν, λοιπόν, δὲν ἔμεινε τίποτα —καὶ μήτε κι ὁ θάνατος. Αὐτὴ εἶταν ἡ δική του ἡ τιμωρία. Ὁ ἀπόηχος τῆς μεγάλης τρικυμίας ἔφτανε λίγο κι ὡς τὸ κελί του. Νικήθηκαν —δὲν ἔμεινε τίποτα. Ἡ γενιά του ἀκέρια νικήθηκε —τέλος.

Αὐτὸ τὸ τέλος δούλεψε μέσα του μέρα καὶ νύχτα —εἶταν ἔτοιμος πιά, ὅπως ἡ θειά του τὸ πρόβλεψε. Ἐνας ἄνθρωπος πού τοῦ κλέψαν τὸ θάνατο καὶ τοῦ κλέψανε καὶ τὸ δικαίωμα νὰ πεθάνει. Ἡ ἐλπίδα ἔγινε μέσα του τὸ ἴδιο μὲ προδοσία. Μιὰ τελευταία πράξη χρειαζόταν ἀκόμα. Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἡττας, ἡ ὁμολογία κ' ἡ διακήρυξη —ἡ ἐπικύρωση. Σὰν ἔσχατη δική του ταπείνωση —μιὰ περηφάνεια σχεδὸν— νὰ τὴν ὀρίζει ἀκόμα μονάχος, νὰ ὀρίζει ὁ ἴδιος τὴν πτώση του —αὐτὴ τουλάχιστον— μέσα στὴ συντριβὴ καὶ τὴν ἡττα.

Σηκώθηκε ἕνα πρωὶ καὶ ζήτησε νὰ τὸν πᾶνε στὸ διευθυντὴ τῆς φυλακῆς. Στάθηκε ἐκεῖ σὰ νὰ στεκόταν μπροστὰ στὸ ἀπόσπασμα —σὰ νά'δειχνε ἐκεῖ τὴν καρδιά του —ἐδῶ χτυπᾶτε. Τοὺς ὁμολόγησε τοὺς ἔξη φόνους πού δὲν εἶχε κάνει, φορτώνοντάς τους στοὺς παραπάνω πού τοὺς εἶχανε διατάξει, ὑπόγραψε τὴ δήλωση πὼς

παρασύρθηκε, αὐτὸς δὲν ἤξερε τὴν ἀλήθεια, τοὺς ἀποκηρύχνει τώρα τοὺς παλιούς συναγωνιστές του, τίς ιδέες ἐκείνου τοῦ καιροῦ, πού, φτωχὸς ἄνθρωπος, μήτε τίς ἤξερε —καὶ τ' ἄλλα πού ὑπογράφανε τότε. Ἡ δὴλωση του δημοσιεύτηκε μὲ μεγάλα γράμματα στὶς ἐφημερίδες τῆς Λάρισας καὶ τοῦ Βόλου —ἡ θεία θριάμβευσε.

Τ' ἄλλα γίνανε πολὺ γρήγορα. Ἡ δίκη του ὀρίστηκε, ἀναβλήθηκε πάλι, ἡ δικογραφία καταχωνιάστηκε κάπου. Τὸν βγάλαν σὲ λίγο, ὑπόδικο πάντα —καὶ γύρισε πιά στὸ χωριό του. Τὸ μαγαζάκι δὲν ἔκανε τίποτα. Ἡ φτώχεια —μέσα κι αὐτὴ στὴ συντριβὴ καὶ τὴν πτώση. Ἡ ἐπιταγὴ τῆς θείας, ταχτικὴ κάθε μῆνα —μέσα κι αὐτὴ στὴν ταπείνωση. Δὲν ἀνοιξε ποτέ του τὸ στόμα νὰ πεῖ γιὰ τὰ περασμένα, δὲν γνιάστηκε ποτέ γιὰ τὰ τωρινά. Οἱ ἀνθρώποι —κι ἀπὸ ἐδῶ κι ἀπὸ ἐκεῖ —δὲν τὸν θέλανε, κανένας δὲν ἐρχόταν στὸ μαγαζάκι του, στὸ σπίτι τους. Ἐκείνη ἡ γυναίκα μονάχα στάθηκε δίπλα του —καὶ δὲν εἶπε ποτέ τίποτα, δὲ ρώτησε, δὲν ἔκλαψε, δὲ μετάνιωσε, δὲ θέλησε τίποτα. Ἐμεινε μαζί του, νικημένη μαζί του —ὥσπου πέθανε ἔτσι.

Ὁ ὑποδιοικητῆς Ἀλμυροῦ δὲν τοῦ τὸ συγχώρεσε πού'χε γλυτώσει τὸ ἀπόσπασμα. Δεκαπέντε χρόνια συνέχεια, κάθε πέντε, κάθε δέκα μῆνες τὸν ξανακαλοῦσε.

— Μιὰ μικρούλα δήλωση, κύρ Ἀναστάση, ξέρεις, μὲ πιέζουν καὶ μένα, δὲν σὲ ξεχάσαν ἀκόμα, ὑπόδικος εἶσαι, κάνε τὴν νά'μαστε ἐντάξει. Ἐγὼ σὲ βλέπω πού 'σαι σαράβαλο, ξέρω πὼς δὲν κάνεις τίποτα, οἱ ἄλλοι

νά μὴν ἀρχίσουν νὰ σὲ ὑποπτεύονται.

Καὶ τὴν ξανάκανε κάθε φορὰ πού τὸν φώναζε, πληρώνοντας ταχτικά τὸ φόρο τῆς συντριβῆς του. Ὁ ἀστυνόμος τὴν ἔδινε καὶ τὴ βάζανε στὶς ἐφημερίδες — ὄχι πιά μὲ τοὺς μεγάλους τίτλους τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Καὶ γυρνοῦσε πάλι στὸ χωριό του — μὲ τὴν ἴδια λύπη, τὴν ἴδια ταπείνωση, πού δὲν ἤθελε νὰ τὴν παζαρέψει, δὲν γινότανε νὰ τὴν κρύψει, νὰ τὴν ἀλλάξει, νά'ναι μικρότερη, μεγαλύτερη. Μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴ ζοῦσε ἀκόμα τὴ συνέχεια τῶν παλιῶν μεγάλων καιρῶν — μονάχα αὐτὴ τὴ συνέχεια, ἀπρόδωτη, ἀγλύκαντη.

Ἔτσι — ὡς τὴν ὥρα πού θέλησε τέλος ὁ θάνατος νά'ρθει. Ἦρθε. Μὲ τὴν παλιά του ἀντάρτικη χλαίνη, διάτρητη ἀπὸ τίς σφαῖρες πού ξεσχίσανε τὰ κορμιὰ τῶν συντρόφων.

— Ἄργησες, εἶπε μονάχα. Καὶ πῆγε μαζί του — στὴ σκοτωμένη γενιά του.

5. ΑΠΟ ΤΟ ΦΙΦΤΥ-ΦΙΦΤΥ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Τὸν ἄλλο τὸν ἔρωτα, τὸν ἀληθινό, πού λένε, δὲν τὸν ἤξερα, δὲν ἤξερα πῶς μπορεῖ νά'ναι. Σκεφτόμουνα πῶς δὲν εἶναι γιὰ μένα. Θὰ πρέπει, σκεφτόμουν, νὰ ἔχεις καὶ λίγο τρυφερὴ τὴν ψυχὴ σου καὶ κάτι νὰ ξέρεις, κάπως νὰ τὰ λές καὶ κεῖνα τὰ ψυχικά, τὰ πνευματικά, τὰ ποιητικά — ποῦ νὰ τὰ ξέρω; Ὁ ἔρωτας, ἔλεγα, δὲν εἶναι γιὰ μᾶς, τὰ παιδιὰ τοῦ φίφτυ-φίφτυ. Καὶ δὲν τὸν σκεφτόμουν, δὲν τὸν περιμένα.

Καὶ ἦρθε κι αὐτός. Ἔρικα τὴ λέγανε. Δούλευε σ' ἓνα κατάστημα, ἀπὸ κεῖνα τὰ δικά μου, νὰ ποῦμε, στὴ μεγάλη τὴ λεωφόρο, ὄχι πωλήτρια — κουβαλοῦσε ἀπὸ μέσα τὰ δέματα γιὰ τὰ ράφια πού ἀδειάζαν, τοὺς πάγκους καὶ τίς βιτρίνες — δουλειὰ πάνω-κάτω σὰν τὴ δική μου, βρεθήκαμε ἔτσι νά'μαστε καὶ κάπως συνάδελφοι. Τὴν εἶχα δεῖ μερικὲς φορὲς σ' αὐτὸ τὸ κατάστημα, ποτὲ δὲν τῆς ἔδωσα σημασία — τί σημασία;

Ὅπου ἓνα βράδι — τὴ βρίσκω στὸ μπάρ πού'χαμε πάει μὲ τὸ Σκουρογιάννη. Εἶταν μ' ἄλλες δύο. Γνέψαμε, χαμογελάσαμε κι ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ, σηκωθήκαμε σὲ λίγο καὶ πήγαμε στὸ τραπέζι τους. Λέγαμε διάφορα —